

UNIVERZITA PALACKÉHO

Přírodovědecká fakulta

Katedra rozvojových a enviromentálních studií

Ondřej Nechvíl

**Příčiny a důsledky poklesu obyvatel v Bosně a Hercegovině po
rozpadu Jugoslávie**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Eva Šerá Komlossyová, Ph.D.

Olomouc 2024

Bibliografický záznam

- Autor (osobní číslo):** Ondřej Nechvíl (R21553)
- Studijní obor:** Mezinárodní rozvojová a enviromentální studia
- Název práce:** Příčiny a důsledky poklesu obyvatel v Bosně a Hercegovině od rozpadu Jugoslávie
- Title of thesis:** Causes and consequences of population decline in Bosnia and Herzegovina since the breakup of Yugoslavia
- Vedoucí práce:** Mgr. Eva Šerá Komlossyová, Ph.D.
- Rozsah práce:** 75 stran
- Abstrakt:** Práce se podrobně zaměřuje na analýzu trendů vývoje počtu obyvatel v Bosně a Hercegovině a v dalších zemích bývalé Jugoslávie od jejího rozpadu na začátku 90. let 20. století. Zaměřuje se na zkoumání hlavních faktorů, které přispěly k úbytku obyvatelstva, zkoumá motivace lidí pro opuštění svých domovů a analyzuje potenciální socioekonomické a demografické důsledky masové emigrace pro budoucnost balkánských zemí. Cílem je poskytnout ucelený pohled na demografické změny a jejich příčiny, aby bylo možno pochopit výzvy, kterým tyto země čelí.
- Klíčová slova:** Bosna a Hercegovina, Jugoslávie, demografie, demografický pokles, budoucnost regionu
- Abstract:** This thesis focuses in detail on the analysis of trends in the development of population numbers in Bosnia and Herzegovina and in other former Yugoslavian countries since its breakup at the beginning of the 1990s. It examines the main factors that contributed to the population decline, explores the motivations for people to leave their homes, and analyzes the potential socioeconomic and demographic consequences of mass emigration for the future of Balkan countries. The goal is

to provide a comprehensive view of demographic changes and their causes, in order to understand the challenges these countries face.

Keywords:

Bosnia and Herzegovina, Yugoslavia demography, population decline, future of the region

Prohlašuji, že jsem zadanou bakalářskou práci vypracoval samostatně a s použitím uvedené literatury a elektronických zdrojů.

V Ústí nad Orlicí dne 8.4.2024

.....

Poděkování

Rád bych poděkoval vedoucí své bakalářské práce, paní Mgr. Evě Šeré Komlossyové, Ph.D., za její vstřícný přístup, cenné rady a odbornou pomoc.

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Přírodovědecká fakulta

Akademický rok: 2022/2023

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: Ondřej NECHVÍL
Osobní číslo: R21553
Studijní program: B0588A330001 Mezinárodní rozvojová a environmentální studia
Téma práce: Příčiny a důsledky poklesu obyvatel v Bosně a Hercegovině od rozpadu Jugoslávie
Zadávací katedra: Katedra rozvojových a environmentálních studií

Zásady pro vypracování

Práce se zaměřuje na analýzu vývoje počtu obyvatel v Bosně a Hercegovině a v dalších zemích bývalé Jugoslávie od jejího rozpadu na začátku 90. let 20. století. Cílem práce je objasnit důvody úbytku obyvatel, motivaci lidí opouštět své domovy a důsledky, které to do budoucna může mít pro balkánské země.

Rozsah pracovní zprávy: 10 – 15 tisíc slov
Rozsah grafických prací: dle potřeby
Forma zpracování bakalářské práce: tištěná

Seznam doporučené literatury:

BAŠIĆ, Ksenija a Martin MALOVIĆ. SPATIAL DIMENSION OF DEPOPULATION OF CROATS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA. *Geodria* [online]. 2022, 27(2), 147-184 [cit. 2023-04-17]. Dostupné z: <https://hrcak.srce.hr/file/421911>

ČIČIĆ, Muhs. *Emigration study BOSNIA AND HERZEGOVINA* [online]. 1. Sarajevo: Dobra knjiga Sarajevo, 2019 [cit. 2023-04-17]. ISBN 978-9926-4-10-48-3. Dostupné z: <https://publications.anubih.ba/bitstream/handle/123456789/711/Studija%20o%20emigracijama%20BOSNA%20I%20HERCEGOVINA.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

EMIRHAFIZOVIĆ, Mirza. Kad demografska zima zakuca na vrata: Denatalitet i prirodna depopulacija u Bosni i Hercegovini. *Časopis za interdisciplinarnu studiju* [online]. 2018, 5(1), 18 [cit. 2023-04-17]. Dostupné z: <https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=1012252>

GLENNY, Misha. *Balkán 1804-1999: Nacionalismus, válka a oelmoci*. 1. BB Art, 2003. ISBN 80-7257-976-2.

GÜNTER, Vladislav, Věra HONUŠKOVÁ, Šárka OŠTÁDALOVÁ a Zdeněk UHEREK. *Migroze : historie a současnost*. 1. Ostrava: Občanské sdružení PANT, 2016. ISBN 978-80-905942-9-6.

KOVAČEVIĆ, Despot a Slaviša ORLOVIĆ. Depopulation and Electoral Process: Voting Abroad in Bosnia and Herzegovina, Serbia, and Montenegro. *Analiz Hrvatskog Politološkog Društva* [online]. 2022, 19(1), 89-108 [cit. 2023-04-17]. Dostupné z: <https://hrcak.srce.hr/file/403541>

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Eva Šerá Komlossyová
Katedra rozvojových a environmentálních studií

Datum zadání bakalářské práce: 11. dubna 2023

Termín odevzdání bakalářské práce: 11. dubna 2024

LS.

doc. RNDr. Martin Kubala, Ph.D.
děkan

doc. Mgr. Zdeněk Opršal, Ph.D.
vedoucí katedry

Seznam zkratek

BHAS – Agencia za statistiku Bosne i Hercegovine – Agentura pro statistiku Bosny a Hercegoviny

EU – Europe Union – Evropská unie

NATO – North Atlantic Treaty Organization – Severoatlantická aliance

OSN – United Nations - Organizace spojených národů

OBSAH

1.	ÚVOD.....	10
2.	CÍLE PRÁCE	12
3.	METODY ZPRACOVÁNÍ	14
4.	HISTORICKÝ KONTEXT	15
4.1	Důvody vedoucí k rozpadu Jugoslávie	15
4.2	Rozpad Jugoslávie a válka v Bosně a Hercegovině.....	17
4.3	Demografická situace v Bosně a Hercegovině před válkou a rozpadem Jugoslávie	19
4.4	Sčítání lidu po roce 1991 v zemích bývalé Jugoslávie	20
4.5	Sčítání lidu v Bosně a Hercegovině a reálný počet obyvatel v zemi	21
4.6	Vývoj populace v zemích bývalé Jugoslávie během třiceti let od jejího rozpadu	22
5.	INTEGRACE ZEMÍ BÝVALÉ JUGOSLÁVIE DO MEZINÁRODNÍCH ORGANIZACÍ	23
5.1	Evropská unie	23
5.2	NATO.....	24
6.	PŘÍČINY POKLESU OBYVATELSTVA.....	25
6.1	Válka a její přímý dopad na populaci Bosny a Hercegoviny	26
6.2	Poválečná emigrace	27
6.2.1	Ekonomické důvody.....	28
6.2.2	Etnické a náboženské důvody	38
6.2.3	Politicko-institucionální důvody	39
6.2.4	Enviromentální důvody	40
6.2.5	Bezpečnostní důvody	41
6.3	Nízká porodnost a změny společenských hodnot	41
7.	DŮSLEDKY POKLESU OBYVATELSTVA	47
7.1	Úbytek studentů.....	47
7.2	Ekonomické dopady	50
7.3	Vylidňování venkova i celé země	51
7.4	Stárnoucí populace	52
8.	POTENCIÁLNÍ PŘÍNOSY EMIGRACE.....	55
9.	STRATEGIE PROTI EMIGRACI LIDÍ Z BOSNY A HERCEGOVINY A ZE ZEMÍ BÝVALÉ JUGOSLÁVIE	56
10.	DISKUZE	58
11.	ZÁVĚR.....	61
12.	INFORMAČNÍ A DATOVÉ ZDROJE.....	63

1. ÚVOD

Mohlo by se zdát, že Bosna a Hercegovina je zemí klidu a míru, ale díry ve fasádách mnoha budov napovídají, že tomu tak alespoň v nedávné minulosti nebylo. Bosna a Hercegovina se posledních několik desetiletí potýká s významnými demografickými výzvami, které mají svůj původ v hlubokých historických, politických a sociálních událostech, jež formovaly celý balkánský region. Pokles počtu obyvatel a stárnutí populace jsou přímým důsledkem událostí, které se odehrály v minulosti, a stínů, které tyto události vrhají do budoucnosti. Má bakalářská práce se zaměřuje na rozbor příčin a důsledků poklesu populace, se specializací na období následující po rozpadu Jugoslávie. Toto období bylo pro Bosnu a Hercegovinu zásadním zlomem, který přinesl mnohostranné změny a výzvy.

Rozpad Jugoslávie na konci 20. století představoval jeden z nejvýznamnějších politických a sociálních otřesů v moderní evropské historii. Válka, která následovala po rozpadu federace, způsobila ztrátu mnoha lidských životů a nejméně jeden zničený Stari most na čas rozdělil dříve blízké národy. Tyto události zanechaly trvalé stopy na sociální a ekonomické struktuře Bosny a Hercegoviny, čímž radikálně změnily její demografický obraz. Současná emigrace, vyvolávaná touhou po lepším životě, bezpečí a stabilitě, pomalu z Bosny vymítá duši.

Hlavním cílem této práce je poskytnout ucelený a detailní přehled faktorů, vedoucích k poklesu populace a analyzovat důsledky, které tento pokles přináší pro sociální, ekonomickou a politickou strukturu země. Práce spojuje historický kontext s analýzou aktuálních statistických dat a případových studií, aby nabídla hluboký a mezioborový pohled na danou problematiku. Má práce se ale nezaměřuje pouze na analyzování příčin a důsledků demografických změn v Bosně a Hercegovině, ale také na hledání možných cest vpřed, které by mohly pomoci oživit tuto zemi plnou potenciálu a krásy, jako se o to snaží ekologové ve smogem zakryté Zenici.

Volba tohoto tématu, které se může zdát některým lidem okrajové, je motivována jeho zásadním významem pro porozumění aktuální situaci v Bosně a Hercegovině. Mělo by nám to posloužit jako náhled stavu, který může v následujících desetiletích nastat v řadě středoevropských zemích, ve kterých už dnes můžeme spatřovat snižující se porodnost a rychle stárnoucí populaci. V neposlední řadě jsem si toto téma vybral z důvodu mé osobní

náklonnosti k celému balkánskému regionu. Během tohoto desetiletí jsem měl možnost v rámci rozličných cest navštívit několik balkánských zemí, prozkoumat tamní hlavní města i periferní oblasti a vidět tak aktuální obraz mizejícího světa. Mým přáním je nabídnout hlubší vhled do specifík situace v Bosně a Hercegovině a přispět k širší diskusi o dopadech válečných konfliktů a politických transformací na demografické procesy. Doufám, že tento text najde uplatnění nejen v akademických kruzích, ale bude sloužit také jako praktický zdroj pro politiky, kteří dnes zavírají oči před problémy stárnoucí populace a deficitu mladých lidí. Je možné to ještě změnit?

2. CÍLE PRÁCE

Cílem této bakalářské práce je zaměřit se na komplexní analýzu demografického vývoje v Bosně a Hercegovině. Úkolem je identifikovat a analyzovat klíčové faktory vedoucí k výraznému poklesu obyvatelstva. To zahrnuje zkoumání široké škály socioekonomických, politických a historických aspektů, které ovlivňují demografické změny v zemi. Kromě identifikace primárních příčin tohoto trendu se práce soustředí na prozkoumání možných strategií a opatření, které by mohly přispět k stabilizaci nebo dokonce zvrácení demografického kolapsu. To obnáší analýzu současných i budoucích politik a iniciativ. Dále se práce věnuje posouzení důsledků demografického poklesu na různé sektory společnosti, včetně dopadů na ekonomiku, vzdělávací systém a zdravotnictví, s cílem poskytnout ucelený pohled na problematiku a navrhnout efektivní způsoby řešení. Bude mě také zajímat, jak jsou na tom další státy bývalé Jugoslávie a ostatní balkánské země z hlediska depopulace. Přínosné pro tuto práci je to podle mě z toho důvodu, že některé z balkánských zemí, konkrétně i dvě bývalé jugoslávské republiky, jsou už mnoho let součástí Evropské unie. Je proto možné posoudit, jestli integrace do evropského společenství měla vliv na zmírnění depopulačních trendů.

Cílem této práce je poskytnout komplexní pohled na demografickou situaci Bosně a Hercegovině posledních tří desetiletí, která nastala po vyhlášení nezávislosti. Výsledky by měly přinést lepší porozumění příčinám a důsledkům demografického poklesu. V souladu s náplní mé práce jsem ustanovil následující výzkumné otázky:

- VO1: Jaké jsou primární socioekonomické, politické a historické faktory, které přispívají k výraznému poklesu obyvatelstva v Bosně a Hercegovině, a jakým způsobem tyto faktory ovlivňují demografické změny v zemi?
- VO2: Jaký dopad má pokles obyvatelstva v Bosně a Hercegovině na klíčové sektory společnosti, jako jsou ekonomika, vzdělávací systém a zdravotnictví, a jaké jsou potenciální dlouhodobé důsledky tohoto trendu pro sociální a ekonomickou strukturu země?
- VO3: Jaké strategie a opatření, včetně stávajících politik a potenciálních inovativních řešení, by mohly efektivně přispět k stabilizaci nebo zvrácení trendu poklesu obyvatelstva v Bosně a Hercegovině?
- VO4: Mělo členství v EU vliv na demografický vývoj v balkánských zemích, které jsou jejími členy, zejména pokud jde o zastavení úbytku obyvatelstva?

3. METODY ZPRACOVÁNÍ

V rámci mé bakalářské práce se věnuji sběru a následné analýze kvantitativních dat, které jsou klíčové pro posouzení demografických trendů v Bosně a Hercegovině. Data jsou získána z oficiálních statistických zdrojů – Agentury pro statistiku Bosny a Hercegoviny, regionálních statistických institucí Republiky srbské a Federace Bosny a Hercegoviny. Doplňkové informace jsou od mezinárodních organizací, jako jsou Světová banka, OSN a CIA. Tato data zahrnují klíčové indikátory jako je počet obyvatel, nezaměstnanost, míra porodnosti nebo míra úmrtnosti.

Primární pozornost tohoto výzkumu je zaměřena na Bosnu a Hercegovinu a její obyvatele. Soustředím se na analýzu dat, která odrážejí reálné změny, jako je vývoj počtu obyvatel země od jejího vzniku do současnosti. Pro zvýšení relevantnosti této práce, ve které je použito velké množství dat, bylo prioritou získat nejnovější data s ohledem na termín odevzdání práce. Vybraná data jsou srovnána se sousedními státy bývalé Jugoslávie pro poskytnutí kontextu a hlubšího porozumění regionálním trendům.

Pro analýzu a zpracování shromážděných informací jsem použil softwarový nástroj Microsoft Excel. V tomto programu jsou vypočítány procentuální meziroční změny. V rámci Excelu jsou také vytvořeny všechny grafy využité v bakalářské práci týkající se Bosny a Hercegoviny.

Pro vizualizaci a poskytnutí ucelenějšího pohledu na demografické trendy a změny v jednotlivých zemích posloužil program QGIS. Tento program mi umožnil vytvářet mapy, které efektivně a názorně zachycují změny v Bosně a Hercegovině a okolních zemích. Z těchto map je možné lépe pochopit demografický vývoj v Bosně a Hercegovině a identifikovat potenciální faktory ovlivňující demografický vývoj na Balkáně.

4. HISTORICKÝ KONTEXT

Státní útvar Jugoslávie, nacházející se ve středozápadní části Balkánského poloostrova, existoval mezi roky 1929 až 2003. Během své existence země prošla změnou od Království Jugoslávie, přes Socialistickou federativní republiku Jugoslávii, až po Svazovou republiku Srbsko a Černou Horu, která se v roce 2006 definitivně rozpadla na samostatné státy. Jugoslávie byla domovem pro mnoho, zejména jihoslovanských národů a kultur. Kromě značného kulturního bohatství to představovalo i zdroj vnitřních konfliktů. Země se postupně transformovala z monarchie na socialistickou federaci. Její pozdější rozpad v 90. letech 20. století odhalil komplexní etnickou a politickou rozdílnost. Jugoslávie čelila mnoha výzvám, včetně nacionalismu, ekonomických potíží a mezinárodních sankcí, které nakonec přispěly k jejímu rozpadu a přeformulování státních hranic na Balkáně, což mělo hluboké důsledky pro mezinárodní politiku a regionální stabilitu. (ALLCOCK, LAMPE, 2024)

Téměř celé období existence Jugoslávie po 2. světové válce ovládal zemi z pozice prezidenta Josip Broz Tito. V zahraniční politice měla Jugoslávie pod jeho vedením zpočátku špatné diplomatické výsledky, jelikož jeho strategií bylo během studené války hrát na obě strany konfliktu. Jugoslávie nezískala členství v Radě vzájemné hospodářské pomoci pod patronátem SSSR ani peníze na poválečnou obnovu od Spojených států v rámci Marshallova plánu. V druhé polovině 50. let Jugoslávie získala v obou blocích status pozorovatele. Pro získání významnějšího místa na mezinárodní scéně stála Jugoslávie u vzniku Hnutí nezávislých zemí, které sdružovalo nezávislé státy stojící stranou od obou bloků. Jugoslávii se tak podařilo na mezinárodní scéně získat významnější pozici, než jí vzhledem k její velikosti a síle náleželo. Význam Jugoslávie značně poklesl koncem studené války. (WOODWARD, 1993)

4.1 Důvody vedoucí k rozpadu Jugoslávie

Ačkoliv nacionalismus bezpochyby přispěl k rozpadu Jugoslávie, nelze ho chápat jako hlavní příčinu. Spíše se jednalo o důsledek hlubších problémů. Hlavním faktorem vedoucím k zániku federace byla upadající kvalita státní správy. Ta byla na počátku existence Jugoslávie dobře nastavená a po desetiletí fungovala úspěšně. Prezident Tito se snažil zavést koncept etnické rovnosti, v němž každý jugoslávský národ disponoval vlastní

republikou. Menšiny žijící v takové zemi měly zaručena jazyková práva a další formy kolektivní ochrany. (WOODWARD, 1993)

V průběhu let se ale kvalita státní správy zhoršovala. Centralizovaný systém se stal neefektivním a neschopným řešit narůstající problémy, jako je ekonomická stagnace a rostoucí etnické napětí. Příčinou bylo právě to, že v Jugoslávii po 2. světové válce docházelo každých pár let k schvalování nové ústavy nebo k její novelizaci (DIMITRIJEVIĆ, 1994). Nová ústava schválená v roce 1974 decentralizovala vládnutí v zemi a definovala jednotlivé republiky, které si mohly téměř libovolně upravovat a regulovat federální zákony pod podmínkou, že neodporují federální ústavě (ŽAGAR, 1997). Největší problém, prakticky znemožňující fungování federace jako celku, způsobilo právo veta jednotlivých federativních republik a srbských autonomních provincií na blokování jakéhokoliv rozhodnutí na federální úrovni. Federální vláda tak nemohla provádět reformy ani udržovat stabilitu a soudržnost země (DIMITRIJEVIĆ, 1994). I když ústava nabízela řešení pro situace, kdy se republiky nemohly dohodnout, fungovalo to, ale jen pro akutní situace a maximálně na rok (ŽAGAR, 1997).

Fungování celé federace bylo postaveno na principu státního konceptu, což znamená, že národ funguje jako suverénní stát s definovaným územím. Tento koncept ale narážel na etnický koncept národa. V něm šlo Srbům, žijícím na území Chorvatska, o větší autonomii a celkově, jako největšímu národu, o větší vliv. Bohatší Slovinci a Chorvaté těžící z jadranského pobřeží požadovali nezávislé státy. V jugoslávské krizi se ukázalo, že koncept národa definovaný státem byl v rozporu s konceptem národa, jež byl definován etnicky. Státní aparát nedokázal tuto neshodu efektivně řešit, což vedlo k eskalaci etnických konfliktů a následnému rozpadu Jugoslávie. (WOODWARD, 1993)

Celý svět zasáhla v 70. letech 20. století energetická krize, která způsobila nedostatek ropy a zvýšení její ceny (BÖSCH, GRAF, 2014). Ropná krize v následujícím desetiletí způsobila celosvětovou recesi. Tyto krize nastaly v době úmrtí prezidenta Tita (WOODWARD, 1993). Dlouholetý prezident Tito zemřel v roce 1980 a pro celou zemi bylo těžko představitelné, že někdo jiný dokáže ve federaci udržet smír (GLENNY, 2003). Byla to také doba, kdy se začaly stupňovat spory mezi Slovinci, Chorvaty a Srby ohledně centralizace a decentralizace správy nad Jugoslávií. V době recese přišlo mnoho Jugoslávčů pracujících v západní Evropě o práci a došlo k výraznému poklesu remitencí proudících do země. Nejvíce to pocítily země bez přístupu k moři, které nemohly těžít

z turistického ruchu. Všechny tyto ekonomické faktory dále zvyšovaly pnutí mezi jednotlivými republikami (WOODWARD, 1993).

Jugoslávie si musela u mezinárodních společností vypůjčit peníze. Celkový dluh federace dosáhl v roce 1991 hodnoty více než 15,3 miliardy dolarů (CVIKL, MRAK, 1996). Důvodem bylo zejména nezodpovědné hospodaření některých republik, které se díky ústavě z roku 1974 nemusely zodpovídat federální vládě (WOODWARD, 1993). Poslední jugoslávský premiér Ante Marković dokázal ekonomickou situaci v zemi stabilizovat, nedokázal však zabránit separatistickým tendencím některých zemí. V roce 1990, nejprve ve Slovinsku a Chorvatsku proběhly první demokratické volby, ve kterých zvítězily separatistické strany. Stalo se to tak i v ostatních zemích federace s výjimkou Srbska. Volební výsledky předznamenaly konec Jugoslávie jako celku (BENNETT, 1995).

4.2 Rozpad Jugoslávie a válka v Bosně a Hercegovině

Zejména představitelé Bosny a Hercegoviny se snažili rozpadu Jugoslávie zabránit, protože území této republiky obývali společně Srbové, Bosňáci a Chorvaté. Bosenský a makedonský prezident přišli začátkem června 1991 s návrhem na přeměnu Jugoslávie ve volnou konfederaci a tím i zabránění rozpadu celé země. Představitelé Srbska, Slovinska a Chorvatska s návrhem nesouhlasili (SPENCER, 1998). Slovinsko a Chorvatsko na konci června vyhlásilo nezávislost. Slovinsko bylo nejbohatší a nejméně zadluženou zemí Jugoslávie. Chorvatsko na tom bylo jen o něco hůře, čtvrtina jeho území byla ale obsazena a probíhal zde válečný konflikt se Srby. Na podzim roku 1991 vyhlásila nezávislost i Makedonie (CVIKL, MRAK, 1996).

Největší problém nastal u etnicky roztržité Bosny a Hercegoviny. Země vyhlásila nezávislost v březnu 1992 na základě proběhlého referenda. V referendu pro nezávislost na Jugoslávii hlasovalo 99,7 % lidí, při účasti 63,6 %. Pro nezávislost byli bosenští muslimové a bosenští Chorvaté. Bosenští Srbové referendum bojkotovali. (NOHLEN, STÖVER, 2010)

Poté, co v dubnu 1992 uznalo Evropské společenství a Spojené státy nezávislost Bosny a Hercegoviny a selhalo jednání o rozdělení země na kantony podle jednotlivých etnik, Srbové nesouhlasící s nezávislostí Bosny a Hercegoviny zaútočili na Sarajevo a v zemi započala válka. Ve válce proti sobě bojovali Srbové, Bosňáci a Chorvaté. Přestože se během války měnily válčící strany a aliance, nakonec se Chorvaté a Bosňáci spojili ve

válce proti Srbům. Během války zemřelo 100 tisíc lidí a další dva miliony byli vysídleny (LAMPE, 2024). Nejtragičtějším symbolem války se stal etnický masakr v Srebrenici, při kterém zemřelo 7 475 lidí, převážně mladých bosenských mužů (BRUNBORG, LYGSTAD, URDAL, 2003). Toto číslo se postupně navyšovalo s ohledem na nově objevené a identifikované oběti. V současnosti se tak udává 8372 pojmenovaných obětí srebrenického masakru (REMEMBERING SREBRENICA, 2024a).

Válka skončila v roce 1995 Daytonskou dohodou, která vytvořila z Bosny a Hercegoviny federaci rozdělenou na převážně chorvatsko-bosňáckou Federaci Bosny a Hercegoviny, převážně srbskou Republiku srbskou a samosprávný distrikt Brčko, na jehož správě se podílejí obě entity dohromady (LAMPE, 2024). Přestože cílem Daytonu byla podpora míru a spolupráce mezi etniky, ve skutečnosti pro to dohoda nevytváří dostatečné podmínky. Uspořádání země umožňuje jednotlivým vůdcům etnik pokračovat v nacionalistických politikách, které neumožňují vytvořit fungující multietnický stát. Právo veta každého ze tří hlavních etnik neumožňuje dohodu v důležitých otázkách (TZIFAKIS, 2007).

Obr. 1 - Mapa Bosny a Hercegoviny s administrativní hranicí, rozdělující zemi na dvě entity – Republiku srbskou, Federaci Bosny a Hercegoviny a distrikt Brčko

Zdroj: MAKSIC, TOAL, 2011, převzatá mapa

4.3 Demografická situace v Bosně a Hercegovině před válkou a rozpadem Jugoslávie

Bosna a Hercegovina byla po Srbsku a Chorvatsku třetí nejlidnatější zemí tehdejší Jugoslávie. V roce 1961 zde žilo 3 325 333 obyvatel (WORLD BANK, 2024a). Do posledního jugoslávského sčítání lidu v roce 1991 se populace zvýšila na 4 364 574 obyvatel (LOZNY, 2011). Největší entitou byli Muslimové, (43,5 %), Srbové (31,2 %), Chorvati (17,4 %) a Jugoslávci (5,6 %). Ostatní národnosti se na populaci podíleli z 2,3 %

(MARKOWITZ, 2007). Pro slovanské vyznavače islámu se místo označování této skupiny obyvatelstva jako Muslimové, později vžil do dnešní doby užívaný pojem Bosňáci. Tento výraz je odlišuje od celkového označení obyvatelstva Bosny a Hercegoviny - Bosňané, z toho důvodu, že zemi obývají společně Bosňáci, Chorvaté a Srbové.

Po 2. světové válce patřila Bosna a Hercegovina společně s Černou Horou a Makedonií v Jugoslávii k zemím s nadprůměrným přirozeným přírůstkem obyvatel (ATANASOVSKI, VOLODER, 2020). Zatímco populace stále rostla, porodnost začala prudce klesat. V roce 1961 připadlo na jednu ženu v průměru 3,8 dítěte, v roce 1971 hodnota klesla na 2,8 a o dalších deset let později na 2,1. (WORLD BANK, 2024b). V této době se porodnost snížila pod hranici prosté reprodukce (EMIRHAFIZOVIĆ, 2018). V roce 1991 se ženě žijící na území dnešní Bosny a Hercegoviny narodilo v průměru jen 1,8 dítěte. Již od roku 1985, několik let před začátkem války v Jugoslávii tak porodnost dosahovala nižších hodnot, než je hranice (2,1 dítěte na ženu) pro zachování populace (WORLD BANK, 2024b).

V 60. letech 20. století zasáhla Jugoslávii recese, doprovázená slabým ekonomickým růstem a nezaměstnaností. Tato nepříznivá situace vedla k emigraci obyvatelstva z Bosny a Hercegoviny do ekonomicky vyspělejších zemí střední a západní Evropy za prací. Do roku 1991 emigrovalo 234 213 lidí, což představovalo 5,4 % tehdejšího obyvatelstva Bosny a Hercegoviny. (KADUSIC, SULJIC, 2018)

4.4 Sčítání lidu po roce 1991 v zemích bývalé Jugoslávie

Obrovským problémem pro zjištění skutečného počtu obyvatel v některých balkánských zemích představuje neexistence pravidelného sčítání lidu. V bývalé Jugoslávii probíhalo sčítání lidu pravidelně. V celé federaci se konalo letech 1921, 1931, 1948, 1953, 1961, 1971, 1981 a 1991. (STAT.RS, 2024)

Poslední sčítání lidu v roce 1991 proběhlo těsně před rozpoutáním války v Jugoslávii. V Srbsku (STAT.RS, 2024), Chorvatsku (DZS, 2024), Slovinsku (CERAR, 2021) a Černé Hoře probíhají sčítání lidu pravidelně, zpravidla v desetileté periodě. V některých zemích se však sčítání lidu opakovaně odkládají. V Černé Hoře se odkládalo dva roky kvůli politickému napětí v zemi (KAJOSEVIC, 2024). Podobná situace je i v Kosovu, kde se odkládá od roku 2021. Poslední v zemi proběhlo v roce 2011 (XHARRA, ZEQIRI, 2024).

Kromě politických a etnických pnutí v zemi mohou odklady sčítání lidu znamenat strach politických představitelů z odhalení skutečného demografického úbytku v daných zemích. Pouze Slovinsko a Černá Hora zaznamenaly v posledních sčítáních mírné nárůsty počtu obyvatel. Nestalo se tak ale přirozeným přírůstkem ale imigrací obyvatel z jiných zemí. Ostatní státy zaznamenaly prudké poklesy. Populace Chorvatska za dekádu poklesla o 10 % a Srbsko ztratilo více než 7 % populace. Podobná situace je na východě balkánského poloostrova. Bulharsko přišlo za 10 let o 11,5 % svých občanů (KAJOSEVIC, 2024). Sčítání lidu v Severní Makedonii proběhlo v roce 2021 po devatenácti letech a odhalilo pokles počtu obyvatel o více než 9 % (POPIS.MK, 2022). Sčítání v ani ne dvou milionové zemi bojkotovalo 132 tisíc občanů. Důvodem byl strach některých makedonských stran z poklesu podílu Makedonců na celkovém složení populace. Výsledek jejich představu potvrdil. Podíl Makedonců se snížil od roku 2002 z 64 na 54,2 % a podíl Albánců se zvýšil z 25 na 29,5 % (MARUŠIĆ, 2022).

4.5 Sčítání lidu v Bosně a Hercegovině a reálný počet obyvatel v zemi

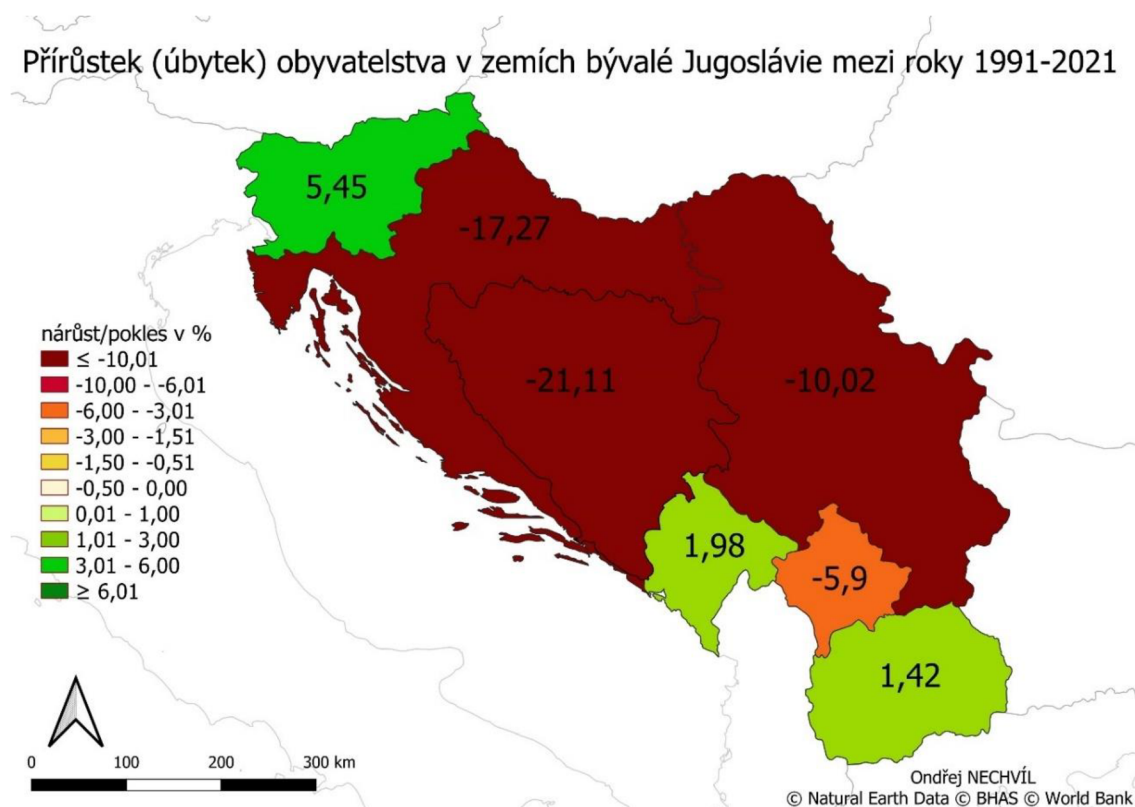
V Bosně a Hercegovině proběhlo sčítání lidu naposledy v roce 2013, bylo jediné, za 32 let existence nezávislé země. V roce 1991 žilo v zemi 4 364 574 obyvatel (LOZNY, 2011). Do roku 2013 se populace snížila na 3 531 159 jedinců (JUKIĆ, 2016). Bereme-li v potaz slova ředitelky pro udržitelný návrat a uprchlíky v Bosně a Hercegovině, že zemi mezi lety 2013-2023 opustilo 600 tisíc občanů a v posledních letech počet emigrujících narůstal, není možné věřit aktuálním číslům o počtu občanů (PURIĆ, 2023).

V Bosně a Hercegovině v současné době neexistují přesná data o počtu obyvatel. Bosenská agentura pro statistiku v roce 2022 odhadla, že v zemi v tomto roce žilo 3,4 milionu lidí. Její data ale reflektují pouze počty narozených a zemřelých, nikoliv občany, kteří zemi opustili (MILOJEVIĆ, 2023). Už v roce 2016, kdy byly zveřejněny výsledky sčítání z roku 2013, vydal na to v reakci statistický úřad Republiky srbské své výsledky. Z nich vyplynulo, že na území Republiky srbské žilo v roce 2013 o 58 tisíc obyvatel méně, než bylo uváděno federativním statistickým úřadem (MILOJEVIĆ, 2016). Političtí představitelé Federace tak neznají přesná data o počtu obyvatel ani jiná demografická data. Nejjí tedy jisté kolik, a jací lidé zemi opustili. Přípravy na příští sčítání lidu probíhají od roku 2019. Z důvodu, že jej politici nepovažují za prioritu, není jisté, kdy se bude konat. Sčítání lidu je ale jednou z podmínek členství v Evropské unii (MILOJEVIĆ, 2023).

4.6 Vývoj populace v zemích bývalé Jugoslávie během třiceti let od jejího rozpadu

I přesto, že vycházíme pouze z oficiálních dat, Bosna a Hercegovina je zemí, která přišla do roku 2021 o více než 21 % své populace z roku 1991. Chorvatsko ztratilo za stejné období více než 17 % obyvatel, Srbsko 10 % a Kosovo téměř 6 %. Severní Makedonie, Černá Hora a Slovinsko měly ve stejném třicetiletém období mírný nárůst obyvatel (WORLD BANK, 2024f). I čísla ze Severní Makedonie je ale nutné brát s rezervou, kvůli poslednímu referendu, které bylo bojkotováno částí občanů (MARUŠIĆ, 2022).

Obr. 2 - Vývoj populace v zemích bývalé Jugoslávie mezi roky 1991-2021

Zdroj: ČOROVIĆ, KONDO, ŠKOBIĆ, 2023 a WORLD BANK, 2024f, vlastní zpracování

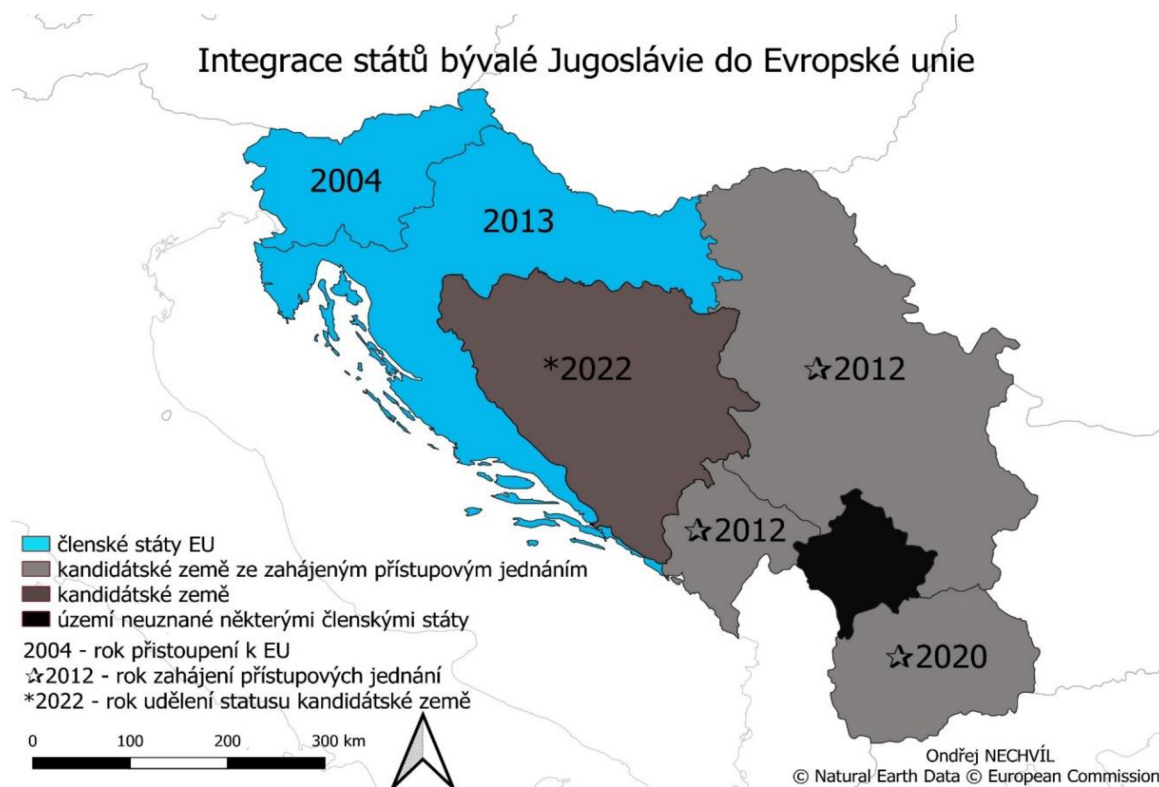
5. INTEGRACE ZEMÍ BÝVALÉ JUGOSLÁVIE DO MEZINÁRODNÍCH ORGANIZACÍ

Integrace balkánských zemí do mezinárodních organizací Severoatlantické aliance (NATO) a Evropské unie (EU) přišla zpravidla později, než v případě některých postkomunistických států střední a východní Evropy.

5.1 Evropská unie

Ze zemí bývalé Jugoslávie jsou pouze dva státy členy EU. Prvním členem se v roce 2004 stalo Slovinsko a v roce 2013 se přidalo Chorvatsko (EC, 2024a). Pokud nepočítáme některými členskými státy neuznané Kosovo, (NOVAK, 2023) byla Bosna a Hercegovina poslední z těchto zemí, která získala status kandidátské země. To se stalo až v roce 2022 (EC, 2024b). V březnu 2024 doporučila Evropská komise zahájit s Bosnou a Hercegovinou přístupové rozhovory (JONES, 2024a).

Obr. 3 - Integrace států bývalé Jugoslávie do Evropské unie

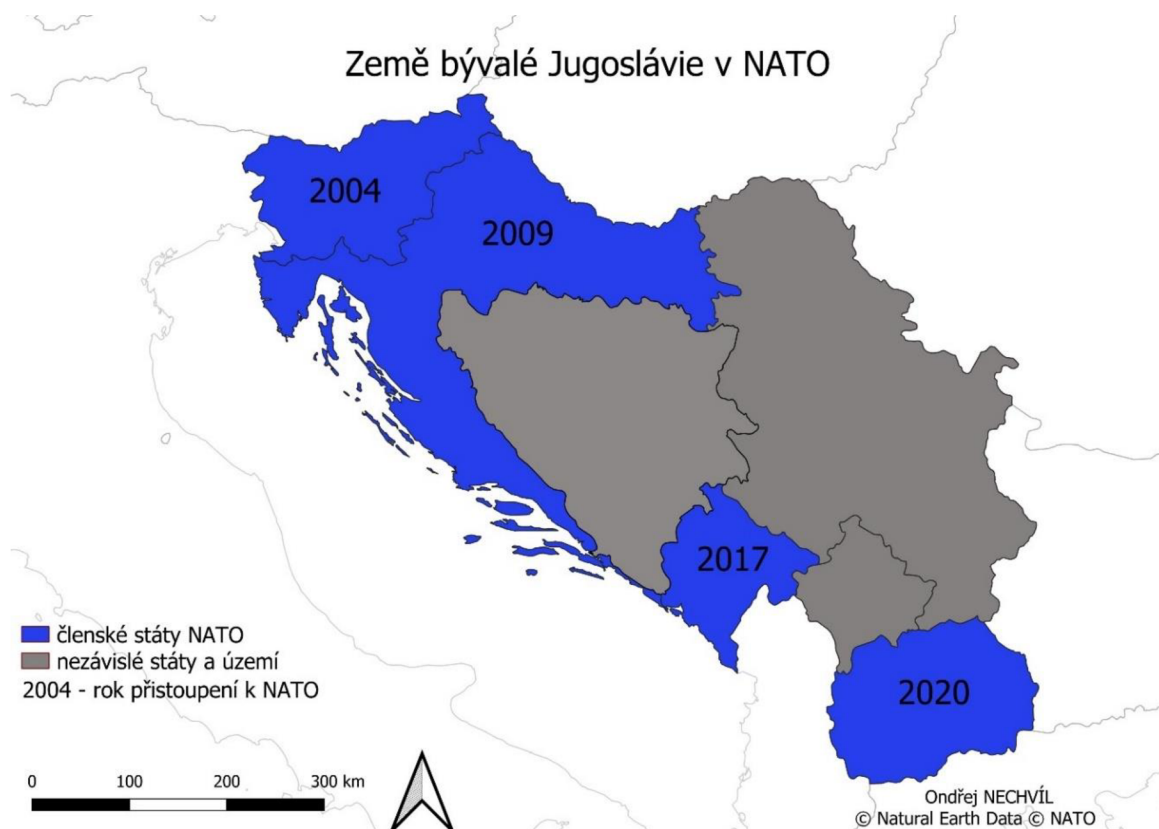

Zdroj: EC, 2024a a EC, 2024b vlastní zpracování

5.2 NATO

Členy NATO jsou čtyři státy bývalé Jugoslávie. Od roku 2004 Slovinsko, od roku 2009 Chorvatsko, od roku 2017 Černá Hora a v roce 2020 se přidala Severní Makedonie (NATO, 2024). Ta musela nejprve podstoupit změnu názvu země a projevít další ústupky kvůli sporům s Řeckem (PAPADIMAS, GEORGIOPOULOS, 2019). Bosna a Hercegovina se stejně jako Srbsko členy NATO pravděpodobně v blízké budoucnosti nevstanou. Důvodem je snaha Srbů zůstat neutrální, přestože bosňáčtí a chorvatští představitelé o vstup do NATO usilují (KATIC, 2024). Srbové však ve Federaci Bosny disponují jako zbylé dvě hlavní národnosti právem veta a vstup do Severoatlantické aliance blokují (TZIFAKIS, 2007).

Obr. 4 - Integrace států bývalé Jugoslávie do NATO

Zdroj: ČOROVIC, KONDO, ŠKOBIC, 2023, vlastní zpracování

6. PŘÍČINY POKLESU OBYVATELSTVA

Bosna a Hercegovina si během války v 90. letech 20. století prošla dynamickou demografickou proměnou. Před válkou a po válce lidé emigrovali zejména z ekonomických důvodů. Konflikt, který byl rozpoután, způsobil vnitřní a vnější migraci 2,2 milionu lidí z politických a bezpečnostních důvodů. Uvnitř Bosny a Hercegoviny byl vysídlen asi jeden milion lidí a dalších více než 1,2 milionu obyvatel bylo nuceno uprchnout do jiných zemí. Tento masivní přesun poloviny obyvatel země způsobil etnickou proměnu obyvatel a jejich rozmístění v zemi, ale také rapidně snížil přirozený přírůstek obyvatel (IBRELJIC, KULENOVIC, KADUSIC a SMAJIC, 2006). Migrace je hlavním hybatelem demografických změn v Bosně a Hercegovině v posledních desetiletích (KADUSIC, SULJIC, 2018).

Obecně je možné říct, že migraci ovlivňuje komplexní souhrn faktorů. Na makroekonomické úrovni hraje roli demografická situace země, stav hospodářství, politická stabilita, kvalita životního prostředí, úroveň fungování zdravotnictví, školství, infrastruktury, služeb a dalších veřejných institucí. Důležitým faktorem pro to, zda se lidé rozhodnou emigrovat, jsou válečné konflikty nebo represe ze strany vlád. Na mikroúrovni migraci ovlivňují osobní vazby a sítě komunit migrantů, ale i individuální faktory jako pohlaví a věk (CZAIKA, REINPRECHT, 2021). Termín čistá migrace se vztahuje na rozdíl mezi počtem přistěhovalých a vystěhovalých lidí. Jinak možné označit jako migrační saldo (GÜNTER, HONUSKOVÁ, OŠŤÁDALOVÁ, UHEREK, 2016). Přestože se v práci věnuji primárně Bosně a Hercegovině, je nutno podotknout, že vylidňování je společným rysem pro většinu zemí bývalé Jugoslávie. Úbytek obyvatel je způsoben negativním přírůstkem obyvatel a emigrací (KOVAČEVIĆ, ORLOVIĆ, 2022).

Vnitřní migraci a imigraci ze zahraničí monitoruje Bosenský statistický úřad ve spolupráci s úřady jednotlivých entit. Emigraci ze země však sleduje federální ministerstvo pro lidská práva a uprchlíky (ATANASOVSKI, VOLODER, 2020). Přesto nejsou zveřejňovány oficiální čísla o lidech, kteří opustí zemi. Při emigraci ze země neexistuje ohlašovací povinnost (MILOJEVIĆ, 2023). Podle dat OSN žilo v roce 2018 v zahraničí 1 653 056 lidí s původem z Bosny a Hercegoviny. 90 % lidí z diaspory žije v Evropě. 374 tisíc migrantů žije v Chorvatsku, 341 tisíc v Srbsku, 185 tisíc v Německu, 183 tisíc v Rakousku, 104 tisíc ve Slovinsku a asi 100 tisíc v severní Evropě. Severoamerická diaspora čítá 135 tisíc a australská 35 tisíc jedinců. Mezi roky 2013 a 2017 se ze země

vystěhovalo 184 000 lidí. Tempo se meziročně zvyšuje. Zatímco v roce 2013 zemi opustilo 28 000 obyvatel, v roce 2018 už počet vzrostl na 44 700. Někteří lidé zemi opouštějí z důvodu dočasné práce či studia a opět se do země vrátí (ATANASOVSKI, VOLODER, 2020). V roce 2021 však emigrační tempo nabralo rychlosti, protože během jediného roku zemi opustilo asi 170 tisíc lidí (MILOJEVIĆ, 2021). Podle Mirhunisi Zukić, předsedkyně organizace pro udržitelný návrat a uprchlíky v Bosně a Hercegovině, opustilo zemi mezi roky 2013-2023 na 600 tisíc občanů (PURIC, 2023).

6.1 Válka a její přímý dopad na populaci Bosny a Hercegoviny

Z celkového počtu 1,2 milionů válečných uprchlíků našla velká část z nich azyl v okolních zemích bývalé Jugoslávie. Podle dat z listopadu 1996 jich během válečného konfliktu uprchlo do Srbska a Černé Hory 253 tisíc, do Chorvatska 171 tisíc. Slovinsko přijalo 12 tisíc a Makedonie na 5 tisíc válečných uprchlíků. Mimo balkánské země přijalo nejvíce lidí Německo (320 tisíc), Rakousko (80 tisíc), Švédsko (57 tisíc), Švýcarsko (24 tisíc) a další země západní Evropy (BISI, FREJKA, 1996). Uprchlíky přijaly ale také země bývalého východního bloku jako Albánie, Bulharsko, Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko (KACZMARCZYK, OKOLSKI, 2005). V České republice bylo 911 utečenců. Devět měsíců po skončení války se do země vrátilo jen zhruba 220-250 tisíc vysídlených osob z 1,2 milionu. Mimo Bosnu a Hercegovinu se nacházela čtvrtina předválečné populace (BISI, FREJKA, 1996). Samotný válečný konflikt připravil o život na 100 tisíc civilistů. Jen v hlavním městě Sarajevu během jeho oblehání v letech 1992-1995 zemřelo více než 11 tisíc lidí (REMEMBERING SREBRENICA, 2024b).

Daytonská smlouva z roku 1995 měla zajistit návrat většiny uprchlých a vysídlených obyvatel. Za první poválečné desetiletí se navrátila pouze polovina z nich. Do roku 2006 se vrátilo do svých původních domovů 1 012 006 občanů, z čehož bylo 442 137 uprchlíků a 569 589 původně vnitřně vysídlených osob.

Návraty uprchlíků byly pomalé z důvodu zničené infrastruktury a domovů. V zemi byla taktéž vysoká nezaměstnanost a existoval strach z etnických konfliktů, které mohly opět nastat. Kvůli špatné ekonomické situaci Bosny a Hercegoviny byli navrátilci závislí na pomoci od mezinárodních organizací (IBRELJIC, KULENOVIC, KADUSIC a SMAJIC, 2006). S každým dalším rokem od války se snižoval počet navrátilců. Za prvních 9 měsíců roku 2005 se do svých domovů vrátilo 5059 lidí, proti stejnému období roku 2002

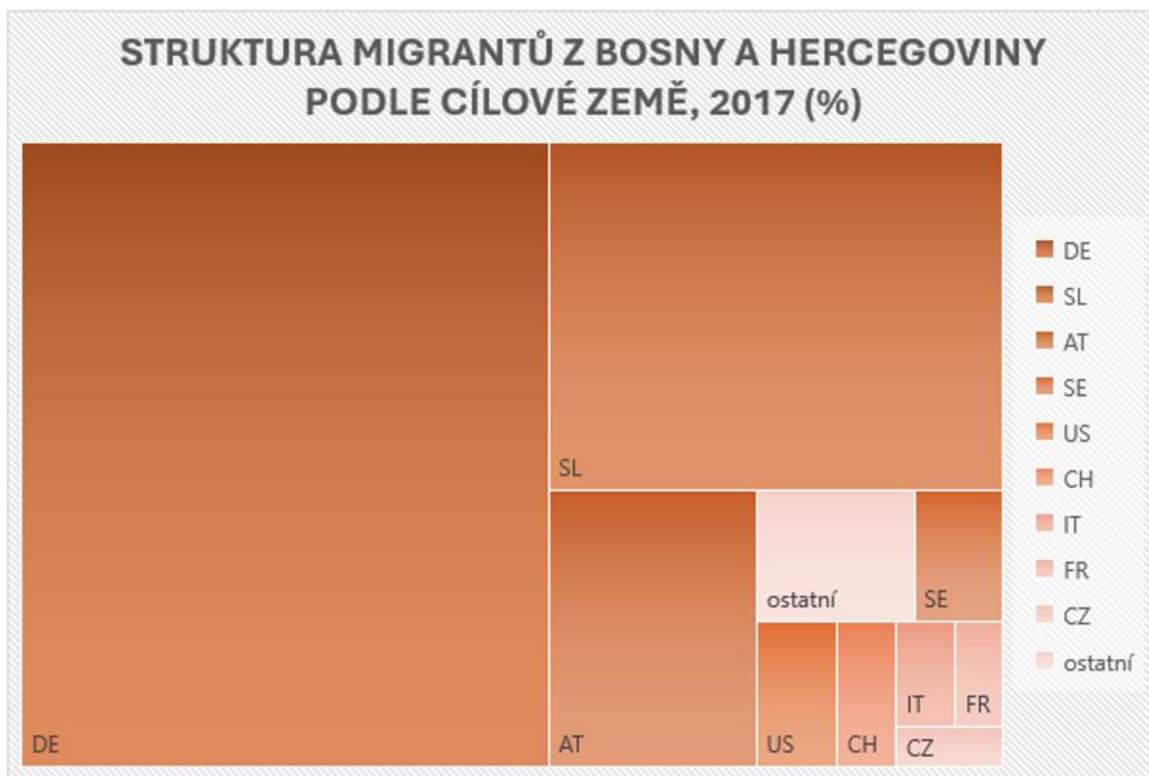
se jednalo o dvanáctinásobný pokles (HUMAN RIGHT WATCH, 2006). Mnoho lidí se rozhodlo trvale žít v zahraničí zejména z ekonomických a bezpečnostních důvodů (IBRELJIC, KULENOVIC, KADUSIC a SMAJIC, 2006). Z výsledků sčítání lidu proběhlého v roce 2013 vyplynulo, že se do země ze zahraničí vrátilo 451 447 občanů, zhruba třetina z těch, která kvůli válce opustila zemi (KADUSIC, SULJIC, 2018).

6.2 Poválečná emigrace

Po uzavření příměří se mnoho obyvatel do Bosny a Hercegoviny vrátilo, přesto lze o kladném migračním saldu v poválečném období hovořit pouze mezi lety 1995-2001. Od té doby počet vystěhovalých převyšuje počet přistěhovalých. Mezi roky 2007-2012 se ze země každý rok odstěhovalo o zhruba 60 tisíc lidí více, než se do ní nastěhovalo (WORLD BANK, 2024c).

Na příkladu roku 2017 můžeme vidět, že cílovou zemí bylo v tomto roce pro migranty Německo (53,7 %), Slovinsko (25,8 %), Rakousko (9,4 %), Švédsko (1,9 %), USA (1,9 %). V menší míře také Švýcarsko, Itálie, Francie, Česká republika, Turecko a další země (ATANASOVSKI, VOLODER, 2020). Hlavní důvody vedoucí pro emigraci ze země lze označit nízkou ekonomickou úroveň, vysokou nezaměstnanost, etnickou a územní nestabilitu a nefunkčnost institucí (KACZMARCZYK, OKOLSKI, 2005). Podrobná pozornost jednotlivým příčinám bude věnována v následujících podkapitolách.

Obr. 5 - Struktura migrantů z Bosny a Hercegoviny podle cílové země v roce 2017, v %

Zdroj: ATANASOVSKI, VOLODER, 2020, vlastní zpracování

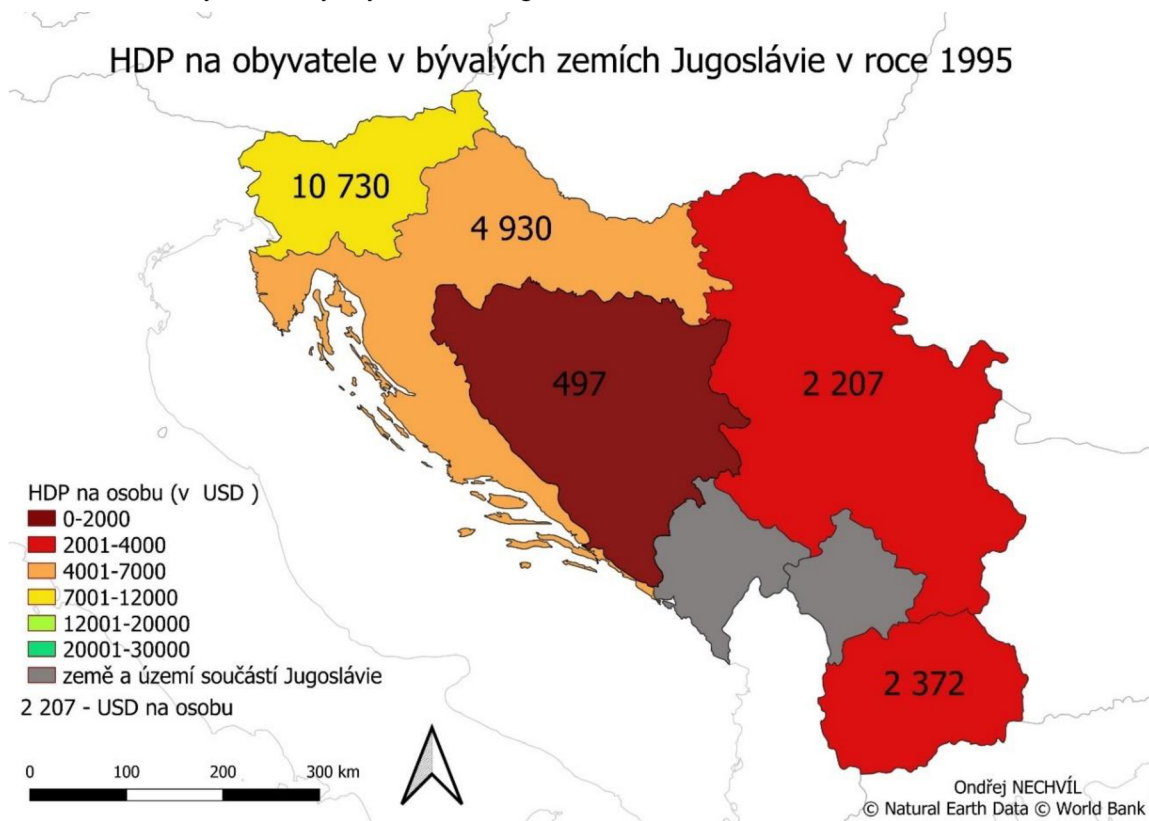
Z průzkumu OSN zveřejněného v roce 2021 vyplynulo, že 47 % procent obyvatel Bosny a Hercegoviny ve věku 18-29 uvažuje o dočasné nebo trvalé emigraci ze země (KALAN, 2023a). Jiná studie věnující se názorům mladých lidí v jihovýchodní Evropě z let 2018/2019 zjistila, že více než polovina mladých lidí z Bosny a Hercegoviny chce opustit zemi a 40 % z nich se již nechce vrátit. 20 % z nich by zůstalo v zahraničí přes 20 let a zhruba 10 % by chtělo žít a pracovat mimo Bosnu 5 až 10 let. Pro migraci jsou hlavním motivem ekonomické důvody, vyšší životní úroveň díky vyšším platům a možnost získat zaměstnání (ATANASOVSKI, VOLODER, 2020). Lepší situace je v hlavním městě Sarajevu a jeho aglomeraci porodnost. Z tamního průzkumu v roce 2022 vyplynulo, že emigrovat chce „pouze“ 14 % tamních obyvatel (KANTON SARAJEVO, 2022).

6.2.1 Ekonomické důvody

Jednoznačným důvodem, proč se řada obyvatel Bosny a Hercegoviny rozhodla nevrátit do země svého původu, byla ekonomická situace válkou rozvrácené země. Během tří a půl roku trvající války se Bosna a Hercegovina dostala do finančních potíží a nebyla schopna řádně splácet dluhy. Ekonomika země poklesla během konfliktu na hodnotu 5-10 % předválečné úrovně (CVIKL, MRAK, 1996). V roce 1995 byl HDP na obyvatele v paritě

kupní síly 497 USD. Což byla hodnota jen 4,6 % v porovnání se Slovinskem, 22,5 % se Srbskem a pouze 1,6 % v případě srovnání s Rakouskem. Bosna a Hercegovina patřila jednoznačně k nejchudším zemím bývalé Jugoslávie (WORLD BANK, 2024d). Válkou zničená Bosna a Hercegovina měla v roce 1995 výši HDP na obyvatele jako Jižní Súdán v roce 2023, který je v současné době nejchudší zemí světa (VENTURA, 2024).

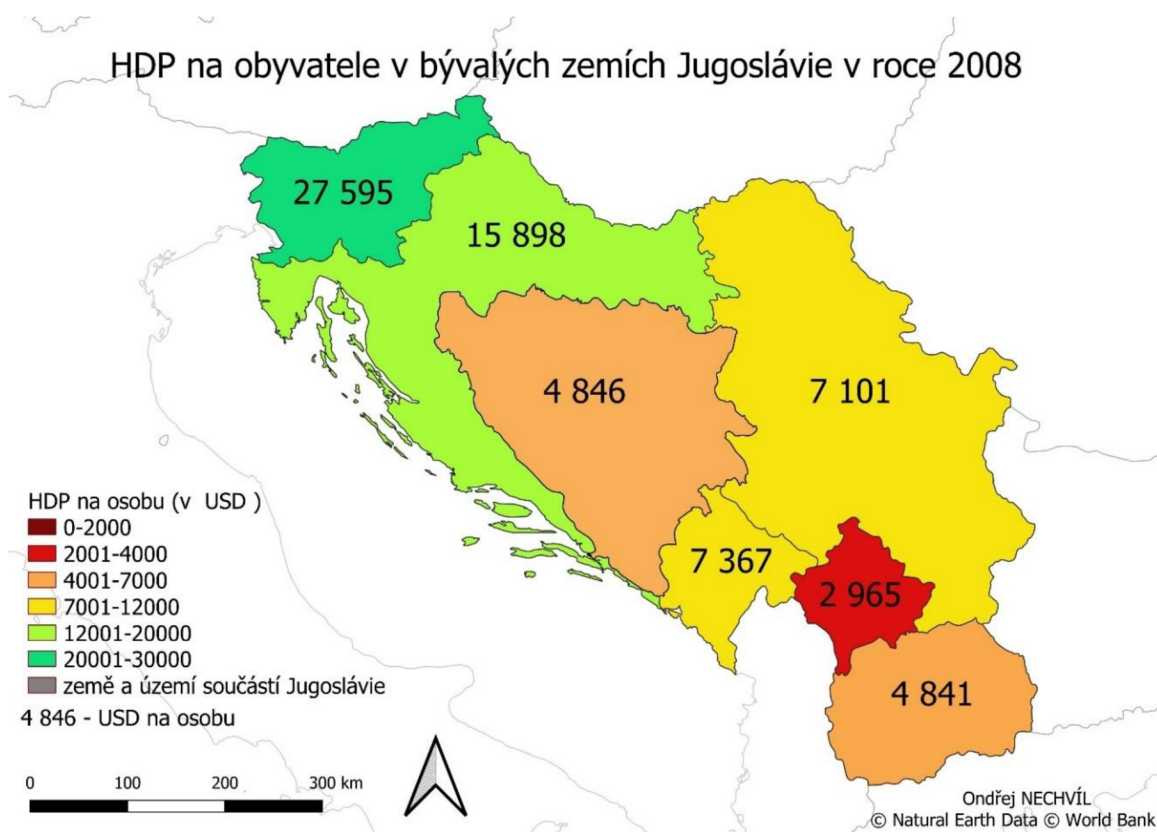
Obr. 6 HDP na obyvatele v bývalých zemích Jugoslávie v roce 1995

Zdroj: World Bank, 2024d, vlastní zpracování

Během třinácti let po skončení války zaznamenala Bosna a Hercegovina značný nárůst kupní síly na jednoho obyvatele. Ta se takřka zdesetinásobila a v roce 2008 dosáhla 4 846 USD. V porovnání se Slovinskem dosahovala ta bosenskohercegovinská stále jen 17,6 % a v porovnání se Srbskem to bylo 68,2 %. Přestože obyvatelé Bosny a Hercegoviny v tomto období zaznamenali značné ekonomické zlepšení, země stále zaostávala za Slovinskem, Chorvatskem, Černou Horou i Srbskem a její obyvatelé tak patřili k těm chudším. (WORLD BANK, 2024d)

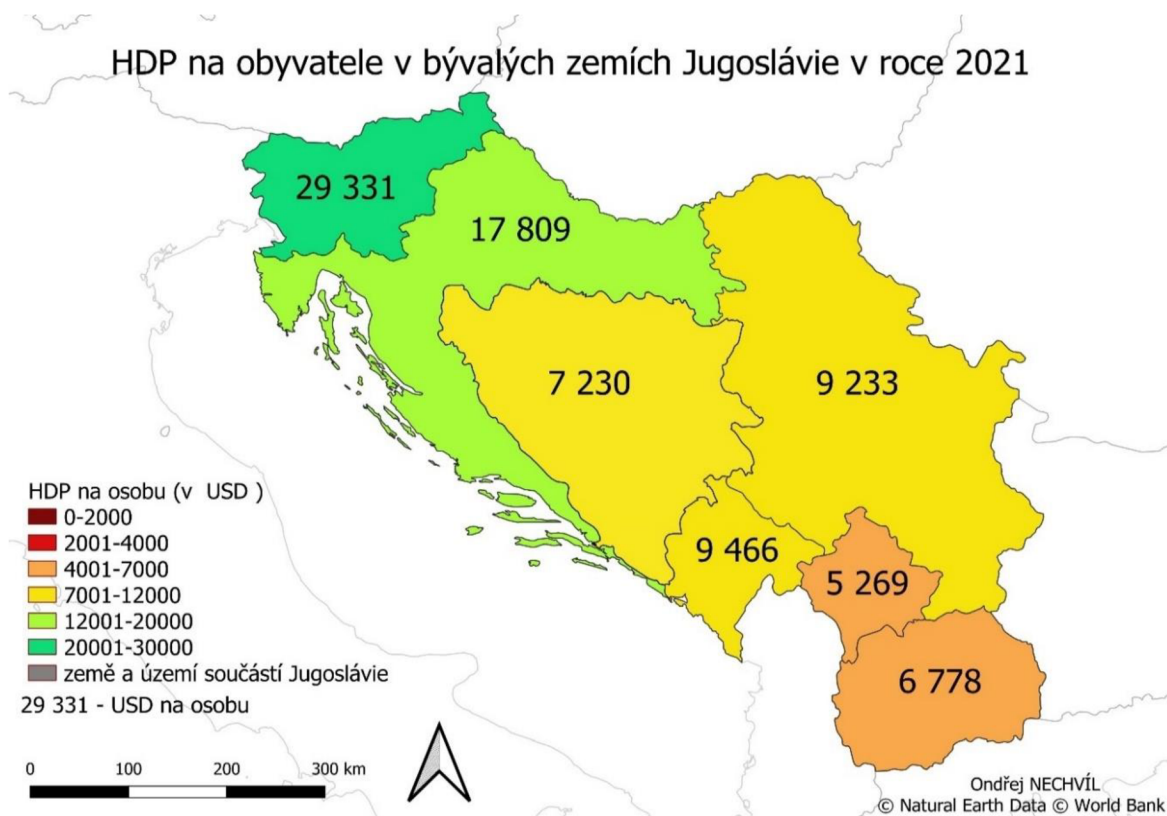
Obr. 7 - HDP na obyvatele v bývalých zemích Jugoslávie v roce 2008

Zdroj: World Bank, 2024d, vlastní zpracování

Přestože se kupní síla na obyvatele v Bosně a Hercegovině do roku 2021 zvýšila na 7 230 USD, HDP na jednoho obyvatele v tomto roce pořád dosahovalo pouze čtvrtinové hodnoty toho slovenského a zhruba 78 % srbského. I přes značný pokrok v posledních letech, Bosna a Hercegovina stále zaostává za svými sousedy v oblasti ekonomického rozvoje. Třeba rakouští občané měli ve stejném roce kupní sílu více než šestkrát vyšší (WORLD BANK, 2024d). V případě fiskální politiky je Bosna Hercegovina úspěšná. Zemi se dlouhodobě daří snižovat veřejný dluh vůči HDP. Za třetí čtvrtletí roku 2023 došlo k meziročnímu snížení více než 2 % na 26,31 % (BHMFT, 2023).

Obr. 8 - HDP na obyvatele v bývalých zemích Jugoslávie v roce 2021

Zdroj: World Bank, 2024d, vlastní zpracování

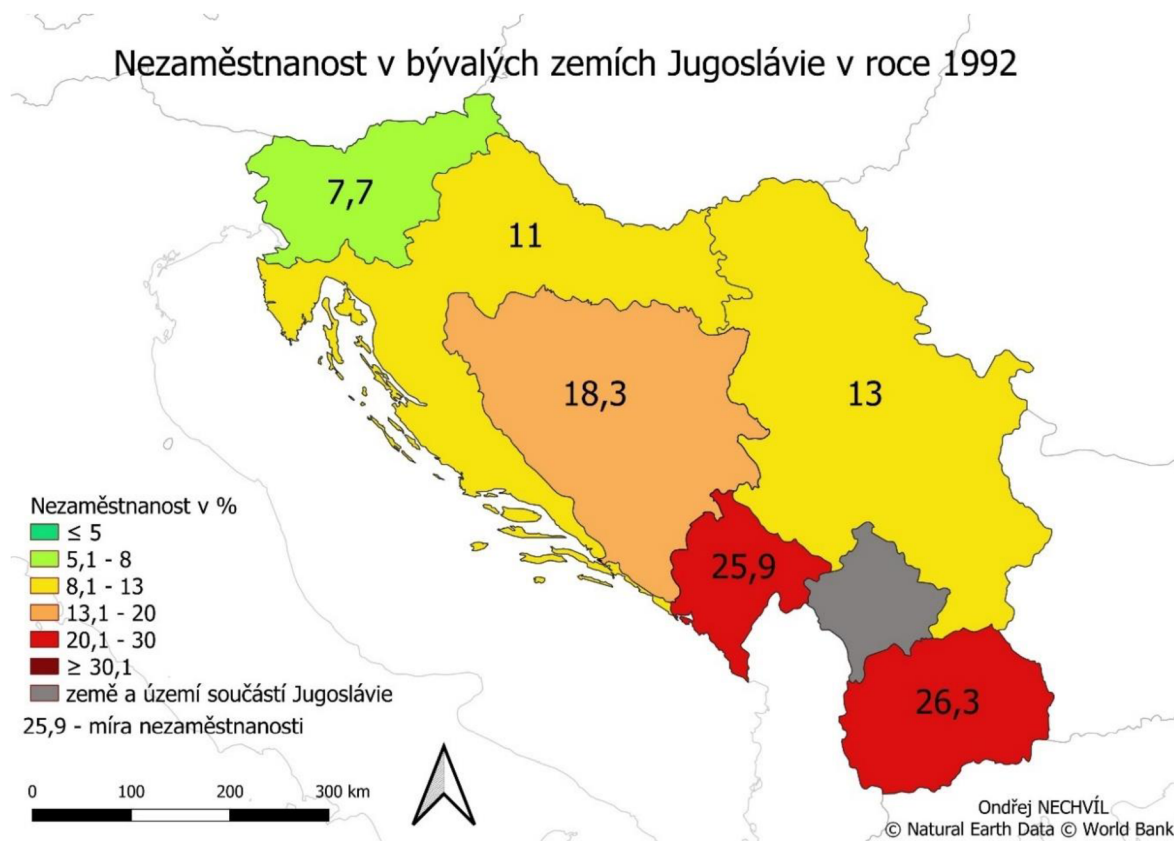
Bosna a Hercegovina také čelí od 90. let 20. století, v porovnání s ostatními zeměmi bývalé Jugoslávie, nadprůměrné míře nezaměstnanosti. V období mezi lety 1994 a 2017 se nezaměstnanost v zemi pohybovala vždy nad 20%. V letech 2005 a 2006 dokonce dosáhla hodnoty nad 30%. V porovnání se Slovinskem a Chorvatskem byla míra nezaměstnanosti v Bosně a Hercegovině několikanásobně vyšší. (WORLD BANK, 2024e)

Bosna a Hercegovina čelila po rozpadu Jugoslávie těžkému přechodu od plánované k tržní ekonomice. Ekonomická obnova byla navíc zbrzděna špatnou politickou reprezentací, která vedla k neefektivnímu fungování státu. To vše přispělo k vysoké míře nezaměstnanosti a frustraci obyvatel, kteří museli začít hledat lepší životní podmínky v zahraničí (MIRASCIC, 2011).

Rozhodnutí o emigraci ze země ovlivňuje i možnost najít práci a užít si sebe i rodinu. Lidé bez práce se s větší pravděpodobností stěhují do jiných zemí s vidinou nalezení zaměstnání (VANZO, 1978). Právě nemožnost získání kvalifikovaného, nebo alespoň nějakého zaměstnání, představuje pro mladé lidi hlavní motivační faktor pro emigraci ze země. Je to možné díky jejich flexibilitě a mobilitě. Nezaměstnanost mezi mladými

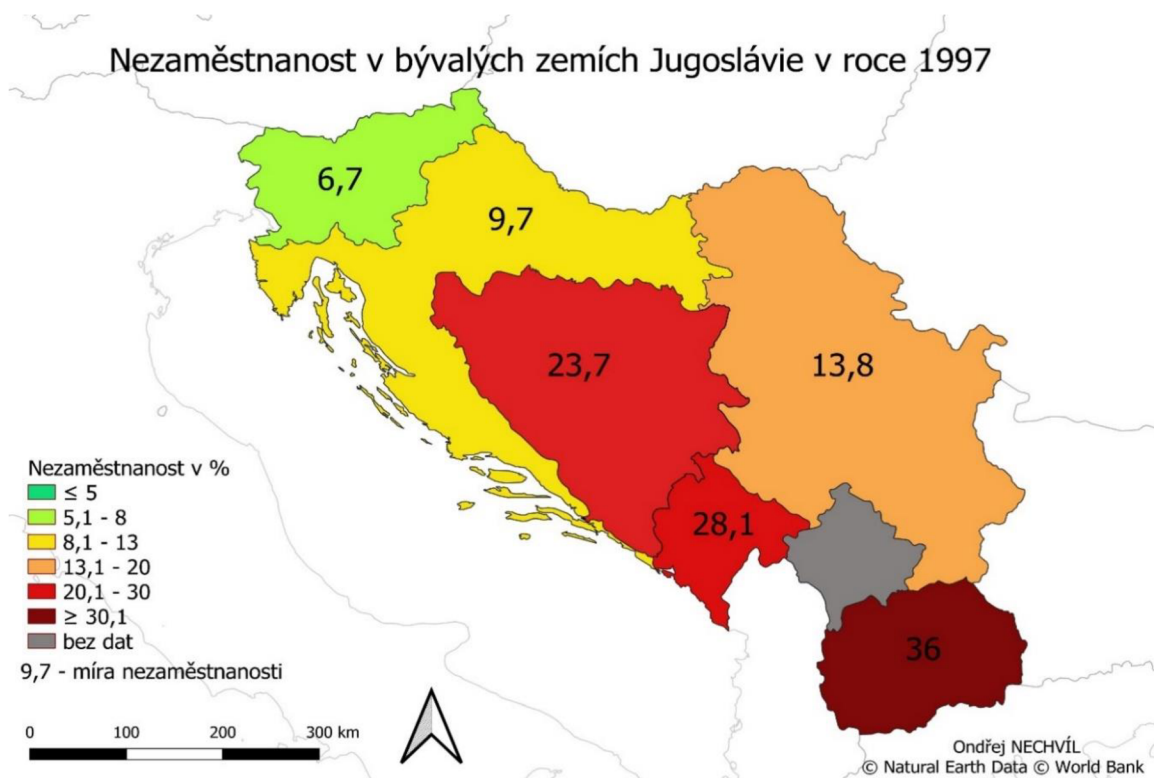
dosahuje dlouhodobě téměř 40 %. Najít odpovídající zaměstnání je velmi náročné. Získání práce závisí spíše na známosti s lidmi na vysokých pozicích než na odborných znalostech, kompetenci a dovednostech (ATANASOVSKI, VOLODER, 2020).

Obr. 9 - Nezaměstnanost v zemích bývalé Jugoslávie v roce 1992

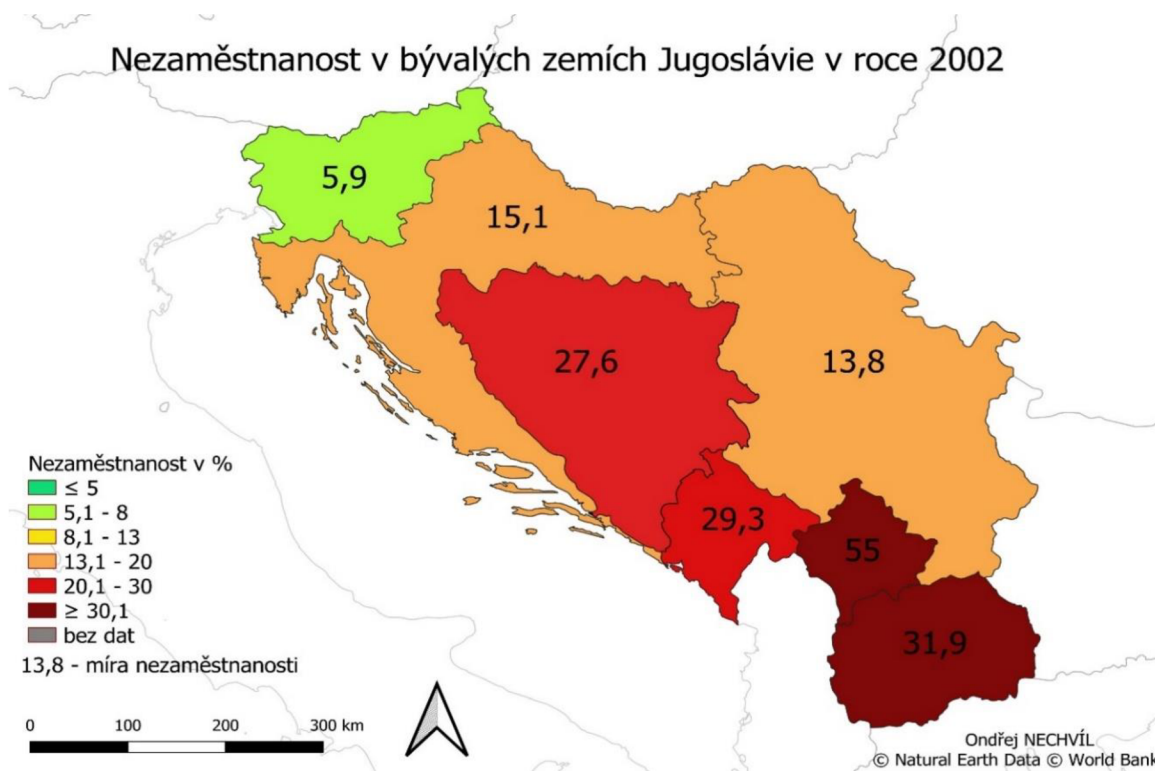
Zdroj: World Bank, 2024e, vlastní zpracování

Obr. 10 - Nezaměstnanost v zemích bývalé Jugoslávie v roce 1997

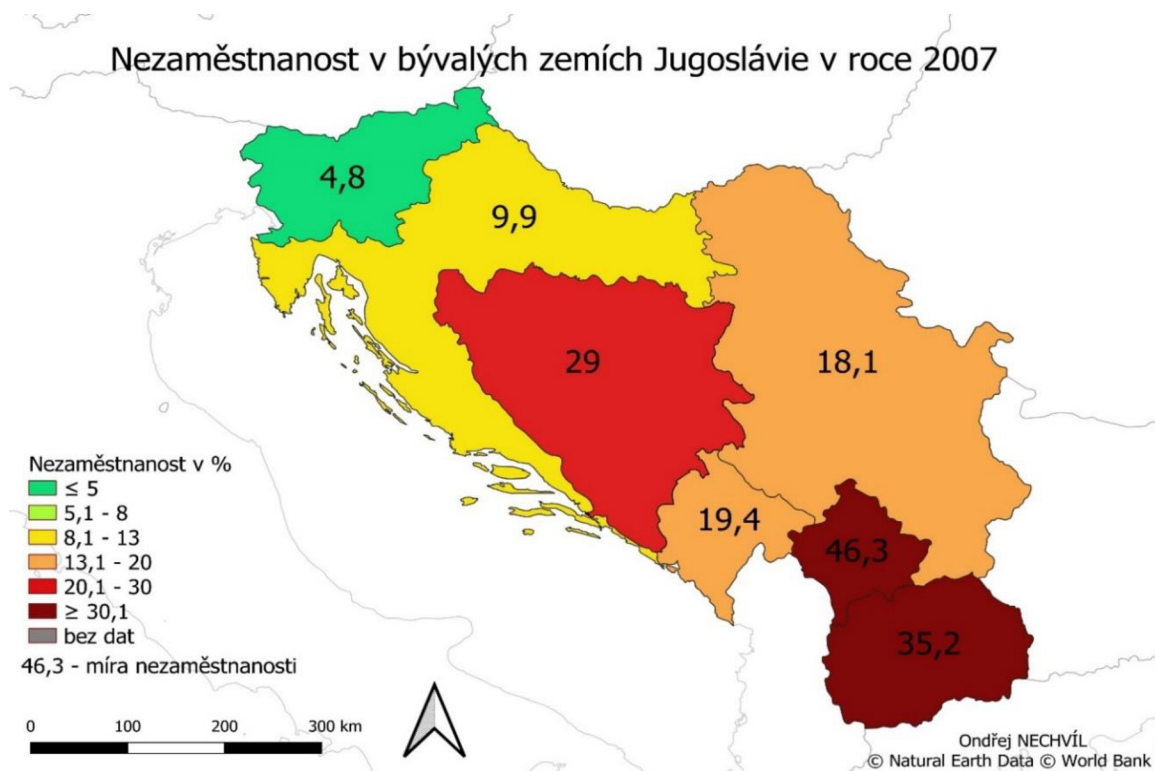
Zdroj: World Bank, 2024e, vlastní zpracování

Obr. 11 - Nezaměstnanost v zemích bývalé Jugoslávie v roce 2002

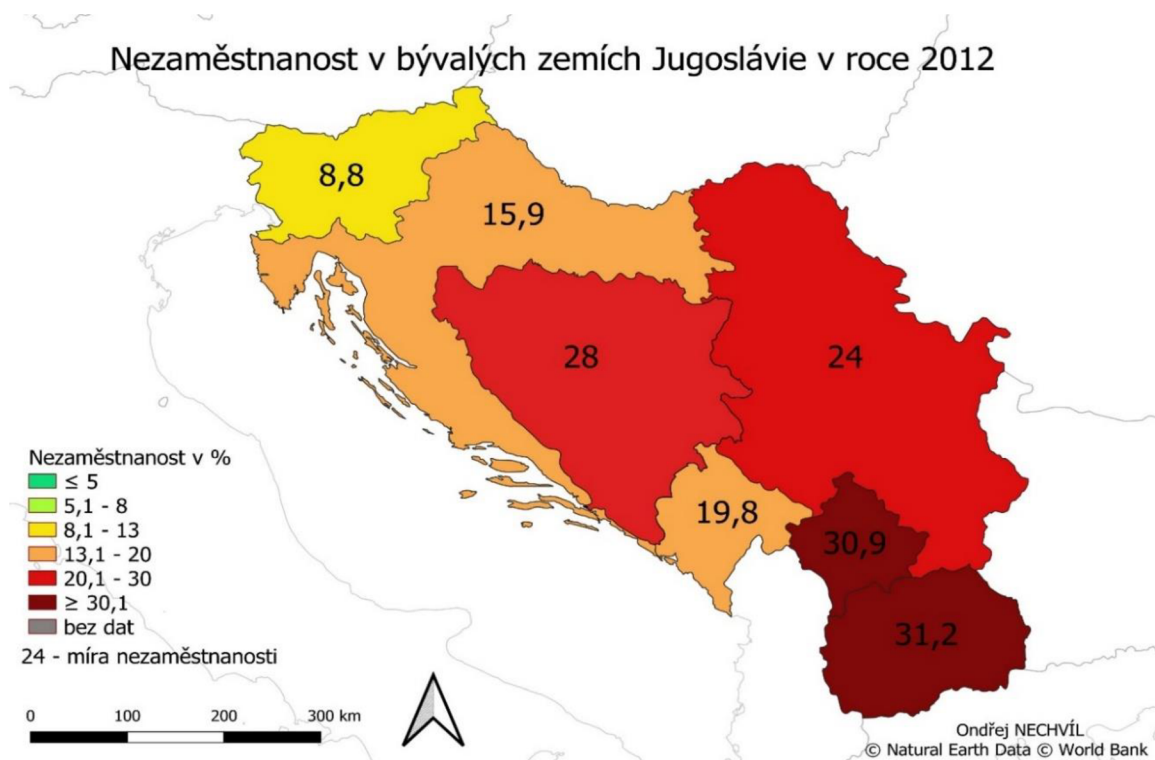
Zdroj: World Bank, 2024e, vlastní zpracování

Obr. 12 - Nezaměstnanost v zemích bývalé Jugoslávie v roce 2007

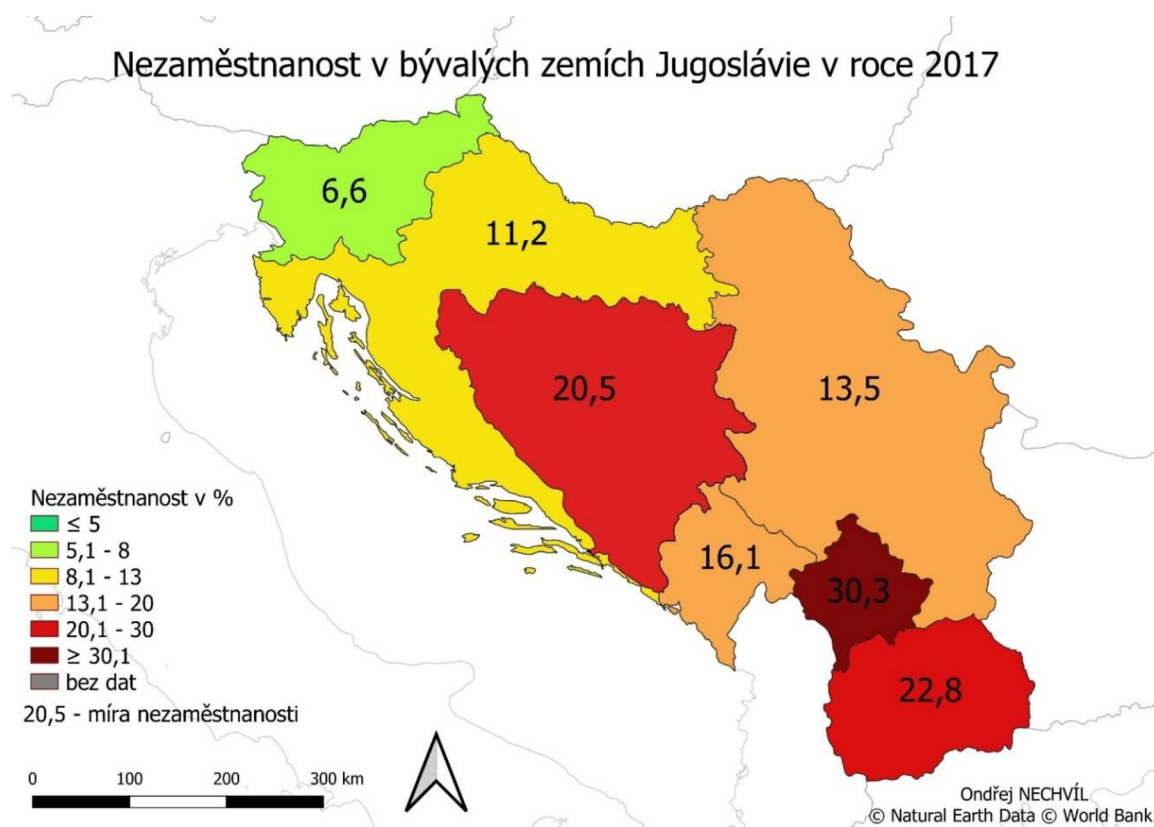
Zdroj: World Bank 2024e, vlastní zpracování

Obr. 13 - Nezaměstnanost v zemích bývalé Jugoslávie v roce 2012

Zdroj: World Bank, 2024e, vlastní zpracování

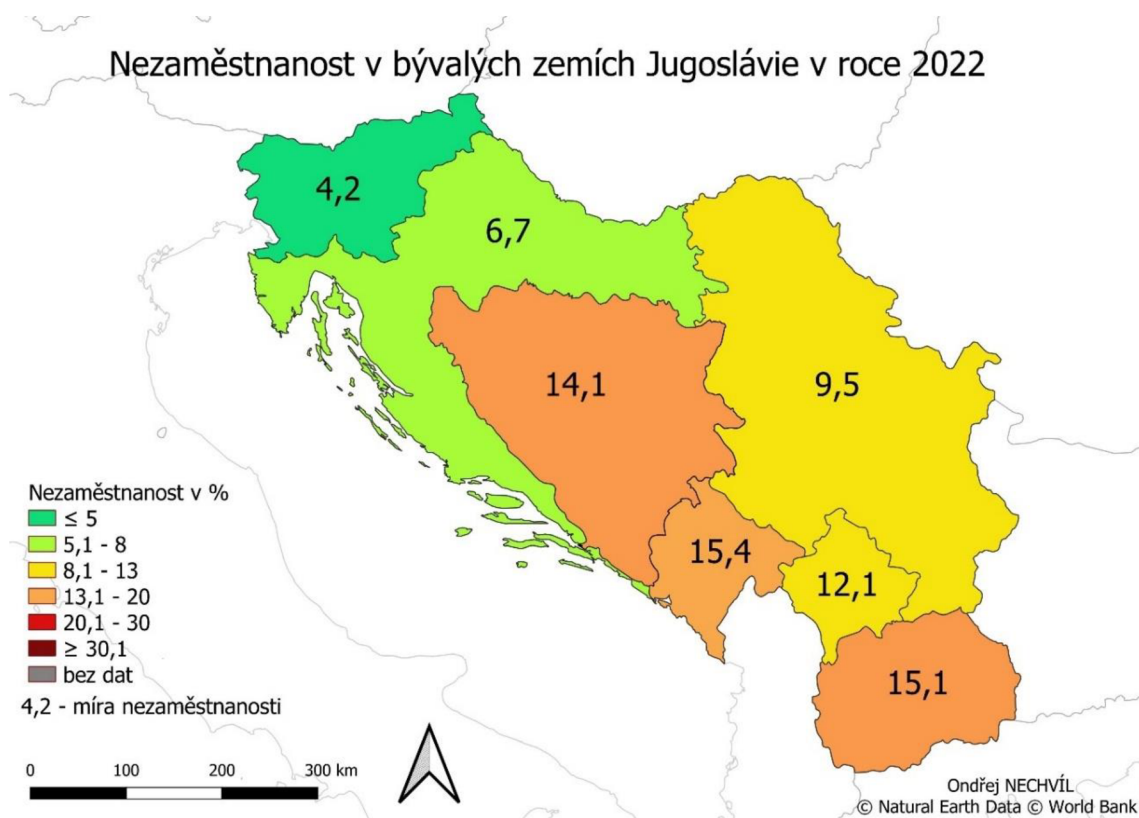
Obr. 14 - Nezaměstnanost v zemích bývalé Jugoslávie v roce 2017

Zdroj: World Bank, 2024e, vlastní zpracování

Od roku 2015 dochází v Bosně a Hercegovině ke každoročnímu snižování nezaměstnanosti. Přesto patří k nejvyšším v regionu. V roce 2022 bylo nezaměstnaných 14,1 % obyvatel. (WORLD BANK, 2024e)

Obr. 15 - Nezaměstnanost v zemích bývalé Jugoslávie v roce 2022

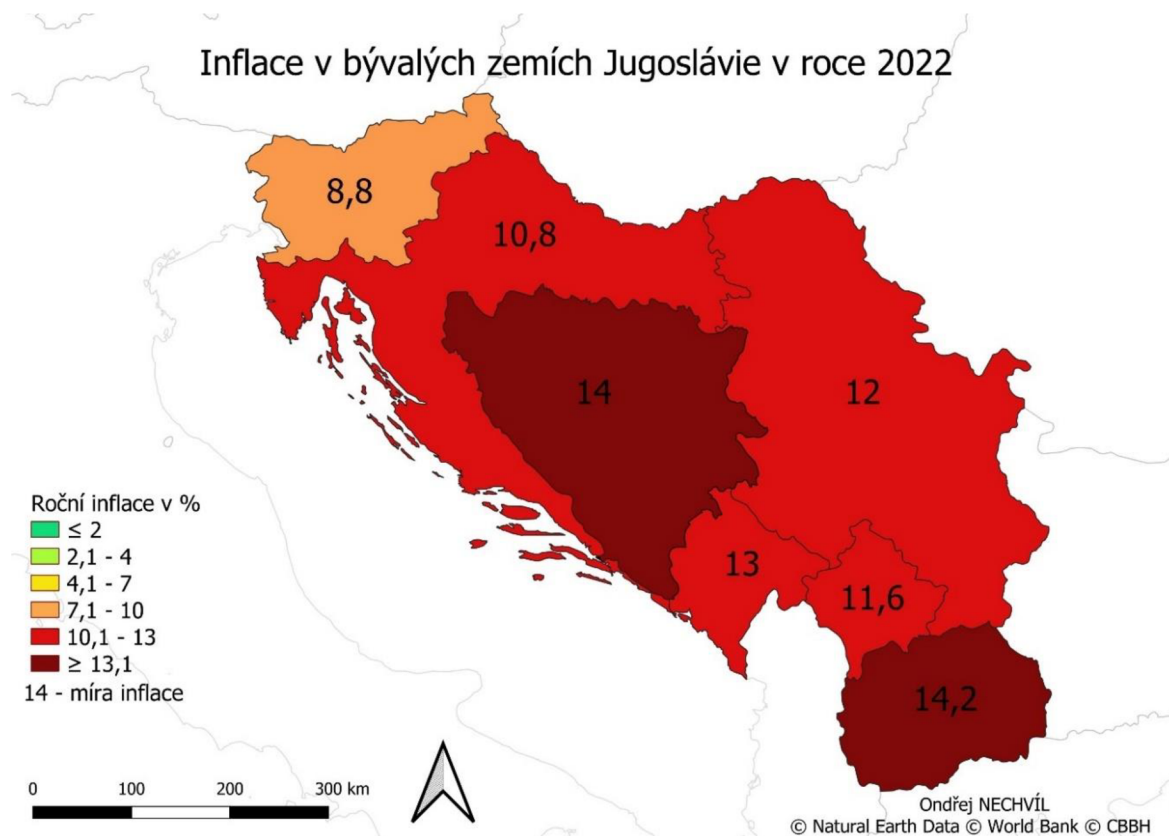
Zdroj: World Bank, 2024e, vlastní zpracování

Pokles nezaměstnanosti pokračoval i ve 3. čtvrtletí roku 2023, kdy bez práce bylo 13,6 % lidí (ĆOROVIĆ, MIJOVIĆ, 2023). Přesto problémem zůstává vysoká nezaměstnanost mladých lidí. Bosna a Hercegovina má také jednu z nejvyšších měř nezaměstnanosti u žen z balkánských zemí. Bosenský trh práce se na rozdíl od ekonomiky země doposud nevzpamatoval s problémy z doby před pandemií COVID-19 a dopady války na Ukrajině. (ILO, 2023).

V bosenských statistikách o nezaměstnanosti se často objevuje pojem „registrovaná nezaměstnanost“, která je výrazně vyšší než nezaměstnanost definovaná Mezinárodní organizací práce. Podle této organizace nezaměstnanost definuje jedince, který práci nemá, aktivně ji ale hledá a je k dispozici začít pracovat. Registrovaná nezaměstnanost zahrnuje občany, kteří jsou úřady práce evidováni jako ti, kdo hledají zaměstnání. Narozdíl od nezaměstnanosti zahrnuje registrovaná nezaměstnanost pouze lidi, oficiálně zaregistrované na úřadech práce. Patří sem ale i lidé, kteří práci aktivně nehledají (HAZANS, 2015). Míra registrované nezaměstnanosti v Bosně a Hercegovině byla v listopadu 2023 28,7 % (ARZ, 2024). O rok dříve byla 29,5 %. (ARZ, 2023) V roce 2012 dosahovala hodnoty 44,4 % (ARZ, 2013).

V roce 2022, kdy velkou část světa zasáhla vysoká inflace, se tento problém nevyhnul ani balkánským zemím. Po Severní Makedonii byla inflace nejvyšší v Bosně a Hercegovině. Naopak nejnižší inflaci ze všech zemí bývalé Jugoslávie mělo Slovinsko. (WORLD BANK, 2024h)

Obr. 16 - Inflace v zemích bývalé Jugoslávie v roce 2022

Zdroj: World Bank, 2024h a CBBH, 2023 vlastní zpracování

V roce 2015 žilo v Bosně a Hercegovině půl milionu obyvatel pod hranicí relativní chudoby. Vysoká nezaměstnanost, nízké průměrné mzdy a vysoké výdaje brání řadě mladým lidem dřívějšímu osamostatnění a založení rodiny a proto se rozhodnou emigrovat ze země. Přímé zahraniční investice plynoucí do zemí západního Balkánu jsou cílené zejména do sektorů průmyslu s nižší přidanou hodnotou a levnou pracovní silou. (HEIL, 2020)

Průměrný příjem byl v roce 2018 oproti Německu či Rakousku šestkrát nižší, v porovnání s Norskem osmkrát nižší a 10 krát nižší než ve Švýcarsku (ATANASOVSKI, VOLODER, 2020). V prosinci 2023 činila průměrná čistá měsíční mzda v Bosně a Hercegovině 1 297 bosenských marek (663 euro), meztročně o 9 % více (MIJOVIĆ, POPIĆ, 2023). Průměrná měsíční mzda v Německu, nejčastějším cíli pro mimo

balkánskou emigraci z Bosny a Hercegoviny, dosáhla na 2 425 euro. Bosenský průměrný čistý příjem je tak o téměř 73 % nižší (RUDNICKA, 2024).

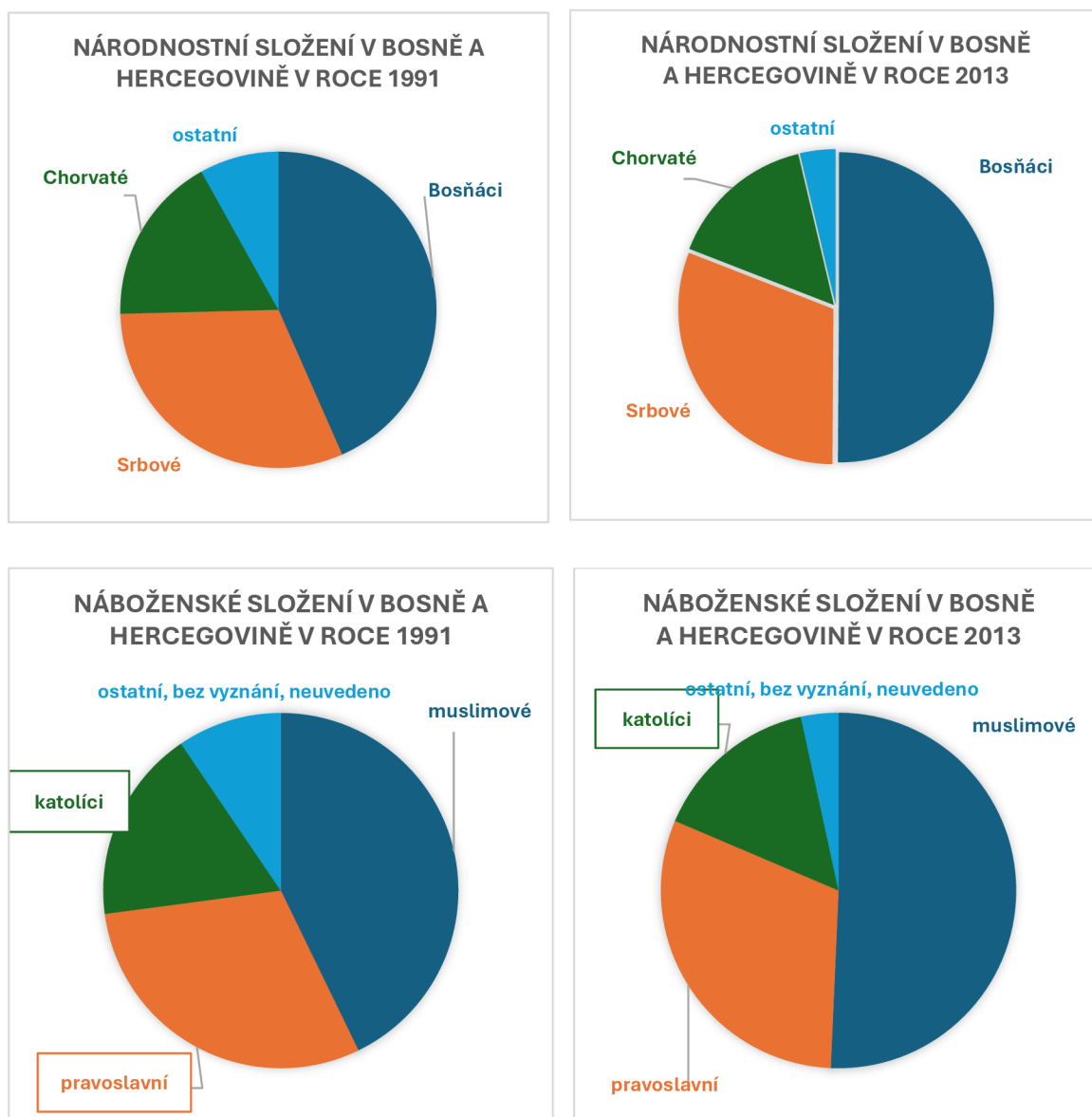
6.2.2 Etnické a náboženské důvody

Po válce v Bosně a Hercegovině emigrovalo ze země mnoho lidí z etnických a náboženských důvodů. Tato otázka se značně pojí, protože etnická příslušnost se zde často prolíná s náboženstvím. Srbové jsou převážně pravoslavní křesťané, Chorvaté katolíci a Bosňáci muslimové. První dvě jmenovaná etnika disponují vlastními státy – Srbskem a Chorvatskem – s majoritní populací dané etnické skupiny. Naproti tomu muslimští Bosňáci žijí výhradně v Bosně a Hercegovině. (KADUSIC, SULJIC, 2018) Mnoho Chorvatů opustilo Bosnu a Hercegovinu kvůli vlastnictví chorvatských pasů, které jim umožňují volně cestovat a pracovat v jiných zemích Evropské unie. (HIGGINS, 2024).

Někteří lidé, kteří prožili válečné období v části země, kde zrovna neprobíhal přímý vojenský konflikt, dali po válce přednost emigraci do zahraničí, či životu v druhé části federace, před návratem do zničených domovů. Ti, kteří se vrátili, se snažili sžít s poválečnou realitou zničených domovů, nezvěstných a mrtvých členů rodin. Navzdory tragédii se pokusit o složitá usmíření a vytvoření podmínek pro další život. (VULLIAMY, 2005) Etnické napětí v zemi dlouhodobě podněcují nacionalističtí politici (HIGGINS, 2024).

Srovnání dat ze sčítání lidu v letech 1991 a 2013 ukazuje, že v Bosně a Hercegovině došlo k posunům v etnickém a náboženském složení populace. Podíl Bosňáků se zvýšil z 43,4% na 50,1%, zatímco podíl Srbů se snížil z 31,2% na 30,8%. Chorvaté v roce 2013 se na složení populace podíleli z 15,4%, což je pokles oproti 17,3% v roce 1991. V oblasti náboženské víry se podíl muslimů zvýšil z 42,8% na 50,7%, počet ortodoxních věřících mírně vzrostl z 30,1% na 30,7% a podíl katolíků se snížil z 17,6% na 15,1%. Tyto změny odrážejí komplexní socio-politické události v Bosně a Hercegovině, včetně války v 90. letech a následných migračních trendů (KADUSIC, SULJIC, 2018). Počet Chorvatů žijících na území Bosny a Hercegoviny mezi lety 1991 a 2013 poklesl o 216 tisíc. K největšímu úbytku Chorvatů dochází v oblastech, kde jich žije málo a to je zejména v Republice srbské. Naopak v západní Hercegovině jsou souvislé oblasti s chorvatskou většinou. (BAŠIĆ, MALOVIĆ, 2022).

Obr. 17-20 - Porovnání národnostního a náboženského složení obyvatel Bosny a Hercegoviny v letech 1991 a 2013

Zdroj: KADUSIC, SULJIC, 2018, vlastní zpracování

6.2.3 Politicko-institucionální důvody

Mezi politické faktory, které mohou ovlivnit rozhodnutí lidí v setrvání či opuštění země patří i fakt, jaká je v zemi korupce. Země, ve kterých občané vnímají korupci v menší míře, bývají zpravidla země vyhledávané přistěhovalci. Státy, ve kterých je naopak korupce velkým problémem, se stávají zeměmi „produkcujícími“ migranty (CARLING, PAASCHE, SIEGEL, 2015). V Bosně a Hercegovině panuje v politice vysoká nedůvěra a lidé tu proto důvěřují spíše náboženským představitelům víry, v kterou osobně věří (KALAN, 2023a).

Index vnímání korupce¹ od Transparency International z roku 2023 ukazuje, že Bosna a Hercegovina má ze všech zemí bývalé Jugoslávie nejhorší výsledky v oblasti korupce. Se skóre 35/100 se umístila na 108. místě ze 180 hodnocených zemí. To je zhoršení oproti roku 2013, kdy Bosna a Hercegovina obsadila 72. místo ze 175 zemí se skóre 42/100. Naopak nejlépe si v hodnocení vedou skandinávské země a Nový Zéland. Na základě těchto informací je možné říct, že Bosna a Hercegovina má s korupcí vážný problém, a to jak ve srovnání s jinými zeměmi, tak i v historickém srovnání. Občanům Bosny a Hercegoviny to ztěžuje důvěru v státní instituce a politiky (TRANSPARENCY INTERNATIONAL, 2024). V případě svobody tisku² patří Bosně Hercegovině 64. místo ze 180. Od roku 2013 si sice o čtyři místa polepšila, přesto je to druhá nejhorší pozice ve zkoumaném regionu (REPORTERS WITHOUT BORDERS, 2023).

6.2.4 Enviromentální důvody

Podle odborníků je nekvalitní ovzduší v mnoha balkánských městech důvodem pro emigraci lidí z těchto zemí (HEIL, 2020). Bosenská města se řadí mezi nejvíce znečištěná v Evropě. Špatná kvalita ovzduší si zde ročně vyžádá více než 3 000 lidských životů. Hlavní příčinou znečištění je spalování uhlí a dřeva v domácnostech i průmyslových provozech z důvodu ekonomické dostupnosti. K zhoršení situace přispívají i staré naftové automobily. Mladí lidé z Bosny dávají přednost emigraci ze země, protože kvůli vysoké korupci a obecné nedůvěře v politiky nevidí šanci na změnu k lepšímu. (KALAN, 2023a).

Podle IQAir, mapující kvalitu ovzduší, je Bosna a Hercegovina na 19. místě z hlediska zemí s nejvíce znečištěným ovzduším na světě. V porovnání s ostatními evropskými státy má právě Bosna a Hercegovina jednoznačně nejvíce znečištěný vzduch ze všech. V desítce nejvíce znečištěných měst Evropy má malá Bosna a Hercegovina čtyři zástupce. Na 3. místě je Tuzla, na 4. místě Zenica, na 5. místě Ilidža a na 10. místě Banja Luka. Vyjma Banja Luky spadají zbylá města do entity Federace Bosny a Hercegoviny. (IQAIR 2022)

¹ Index vnímání korupce v roce 2023 v zemích bývalé Jugoslávie: 42. Slovinsko, 57. Chorvatsko, 63. Černá Hora, 76. Severní Makedonie, 83. Kosovo, 104. Srbsko, **108. Bosna a Hercegovina**

² Index svobody tisku v roce 2023 v zemích bývalé Jugoslávie: 38. Severní Makedonie, 39. Černá Hora, 42. Chorvatsko, 50. Slovinsko, 56. Kosovo, **64. Bosna a Hercegovina**, 91. Srbsko

6.2.5 Bezpečnostní důvody

Globální index míru hodnotí míru bezpečnosti všech zemí světa. Výsledná hodnota a umístění je založena na indikátorech, jako je úroveň násilí, politické napětí či hrozba vypuknutí konfliktu. Bosna a Hercegovina se v roce 2023 umístila na 61. místě ze 163 hodnocených zemí. Oproti předchozím rokům je to výrazné zlepšení (INSTITUTE FOR ECOMINCS & PEACE, 2023). Přesto zde existuje riziko, že by mohl nastat nový konflikt. Představitelé bosenských Srbů hovoří o odtržení od Federace. Chorvaté naopak prosazují úpravu volebního zákona, který by více uspokojil jejich zájmy. V dnešní Federaci s majoritní populací Bosňáků si připadají irelevantní (SITO-SUCIC, 2021). Zejména starší generace Bosňáků pocítila po rozpoutání války na Ukrajině strach z podobné situace, která by mohla nastat v Bosně a Hercegovině. Srbové, včetně těch bosenských, dlouhodobě udržují dobré vztahy s Ruskem. Srby a Rusy spojuje jejich ortodoxní víra. Bosňáci v tom vidí ohrožení (BREZAR, 2022).

Téměř tři desetiletí po skončení bosenské války existují v zemi místa, která jsou zaminovaná. V roce 2002, 7 let po skončení války bylo více než 4 200 km², celkově přes 8 % území země kontaminováno minovými poli, a to včetně okolí velkých měst. Míny se nacházely a stále nacházejí ve všech typech terénů a prostředí, což komplikuje jejich likvidaci. Důvodem pro pomalý postup je také nedostatek financí a velká byrokracie způsobená rozdělením země na Federaci Bosny a Hercegoviny, Republiku srbskou a okres Brčko. Každé území má vlastní úřady. Země je závislá na zahraniční pomoci v podobě financí, techniky i lidských zdrojů. Likvidace minových polí má vliv nejen na životní prostředí ale i na demografický odliv obyvatel ze zasažených oblastí, protože míny představují vážné bezpečnostní riziko (MUSA, ŠAKIC, ŠILJKOBIC, 2017). Od roku 1996 nášlapné míny zabily nebo zranily 1 781 bosenských obyvatel. V roce 2023 stále zůstávalo asi 850 km² území zaminováno. Mostar, jedno z nejnavštěvovanějších bosenských měst byl v únoru 2024 označen jako město bez přítomnosti min (VLADIMIRSKY, 2024).

6.3 Nízká porodnost a změny společenských hodnot

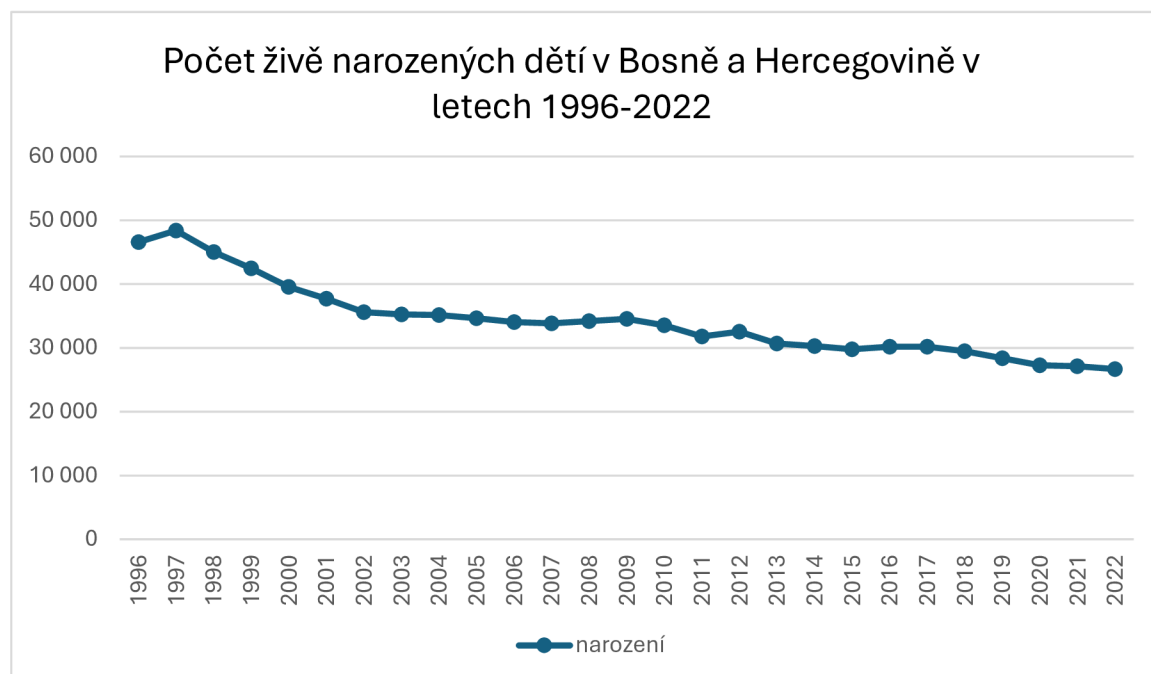
Kromě vlivu války a poválečné migrace stojí za rychlým poklesem populace v Bosně a Hercegovině dlouhodobě nízká porodnost. Studie Populačního fondu OSN z roku 2021 uvádí, že Bosna patří mezi evropské země s nejnižší porodností (MOSOTI, 2021).

Počty dětí, které se narodily jedné ženě klesaly několik desetiletí před rozpadem Jugoslávie. (viz. podkapitola 4.3)

Spolehlivá data o porodnosti v zemi z dob válečného konfliktu v letech 1992-1995 neexistují. Bosenská Agentura pro statistiku (BHAS) zveřejňuje data od roku 1996. Z dat vyplývá, že v roce 1996 se v zemi narodilo 46 594 dětí a v roce 1997 dokonce 48 397. Od té doby, až na malé výkyvy, porodnost klesá. V roce 2022 se v Bosně narodilo 26 687 novorozenců. Za 25 let se počet narozených dětí snížil o téměř 45 % (ĆOROVIĆ, KONDO, ŠKOBIĆ, 2023). Z oficiálně zveřejněných dat od BHAS pro celou Bosnu a Hercegovinu za prvních devět měsíců roku 2023 vyplývá, že trend v poklesu narozených dětí pokračoval, avšak již pomalejším tempem. Proti stejnému období roku 2022 se narodilo o 148 dětí méně, respektive o 0,8 % (ĆUŽIĆ, 2023).

V jednotlivých entitách byla situace v roce 2023 odlišná. Zatímco v Republice srbské se narodilo o 0,91 % dětí více (KONAKOVIĆ, 2024), ve Federaci Bosny a Hercegoviny o 2,49 % méně (MILUNOVIĆ, 2024) a v Distriktu Brčko byl pokles meziročně o 5,7 % (DAPO, 2024).

Obr. 21 - Trend počtu narozených dětí v Bosně a Hercegovině v letech 1996-2022

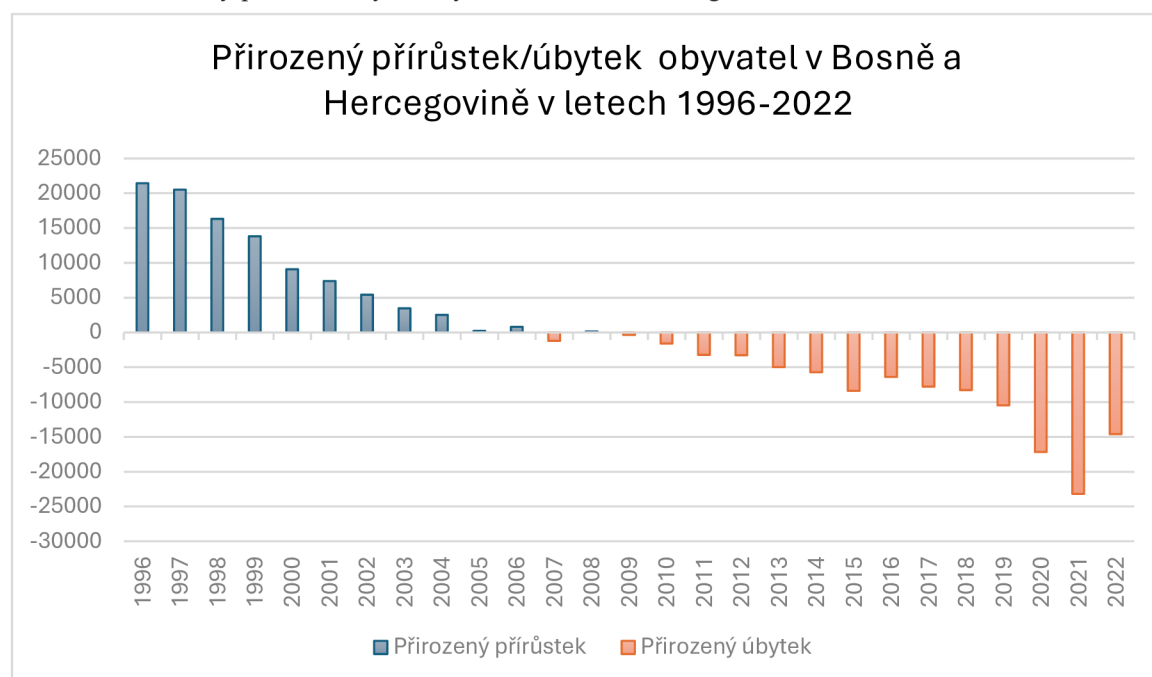

Zdroj: ĆOROVIĆ, KONDO, ŠKOBIĆ, 2023, vlastní zpracování

Ještě v druhé polovině 90. let zaznamenala Bosna a Hercegovina přirozený přírůstek obyvatel, přesahující hodnotu alespoň 10 tisíc nově narozených. Tento trend se

postupně snižoval a od roku 2007, s výjimkou roku 2008 dochází v zemi naopak k přirozenému úbytku obyvatel. Tento záporný trend se každoročně zvyšuje, což vede k postupnému prohlubování rozdílu mezi úmrtností a porodností. Od roku 2019 počet zemřelých už pravidelně převyšuje počet narozených o více než 10 tisíc obyvatel. V době pandemie COVID-19 v roce 2021 počet úmrtí převýšil počty narozených o 23 190, s celkovým počtem 27 143 novorozenců ve srovnání s 50 333 zemřelými. (ĆOROVIĆ, KONDO, ŠKOBIĆ, 2023)

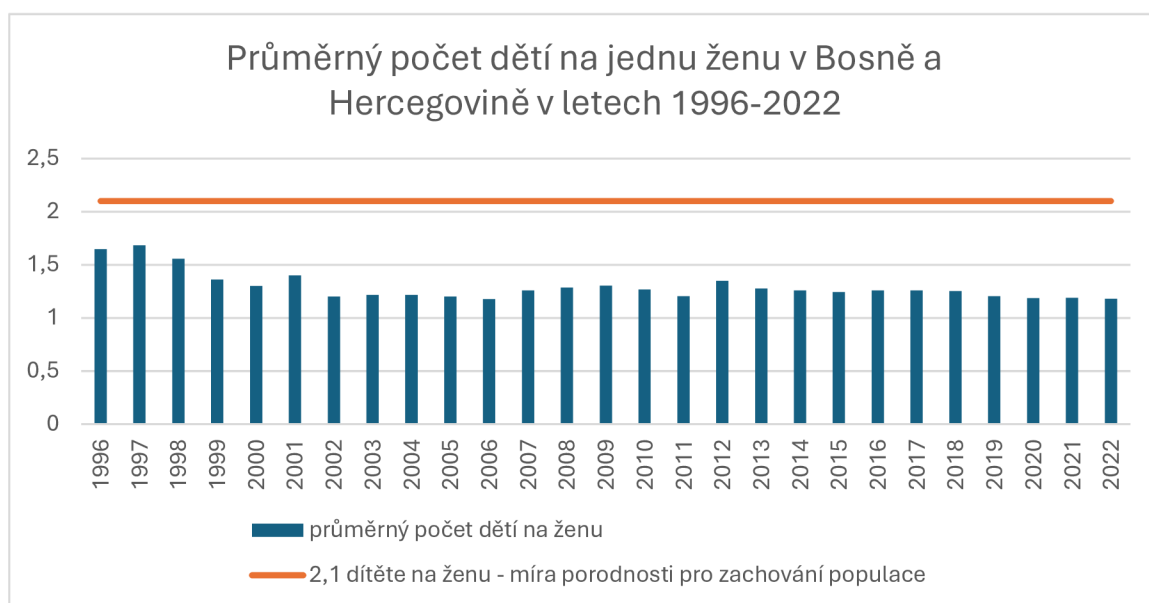
Obr. 22 - Přirozený přírůstek/úbytek obyvatel v Bosně a Hercegovině v letech 1996-2022

Zdroj: ĆOROVIĆ, KONDO, ŠKOBIĆ, 2023, vlastní zpracování

Hodnota 2,1 dítěte na jednu ženu představuje tzv. úroveň prosté reprodukce. Při této hodnotě je růst populace stabilizován a nedochází k vymírání ani růstu. Do hodnoty je zahrnuta i úmrtnost dětí v raném věku, proto je potřeba mírně vyššího počtu dětí na ženu, aby bylo zajištěno zachování populace (ČSÚ, 2024). Tuto hranici Bosna nedosáhla ani v jednom poválečném roce. V roce 1996 a 1997 připadalo na jednu ženu průměrně 1,64, respektive 1,68 dítěte. V roce 2022 měla průměrná bosenská žena pouze 1,18 dítěte. Zemi to tak dlouhodobě řadí k zemím s extrémně nízkou plodností, kam patří země s úhrnnou plodností nižší než 1,3 (ĆOROVIĆ, KONDO, ŠKOBIĆ, 2023). Do této kategorie spadala Česká republika od poloviny 90. let 20. století do roku 2005 (ČSÚ, 2024).

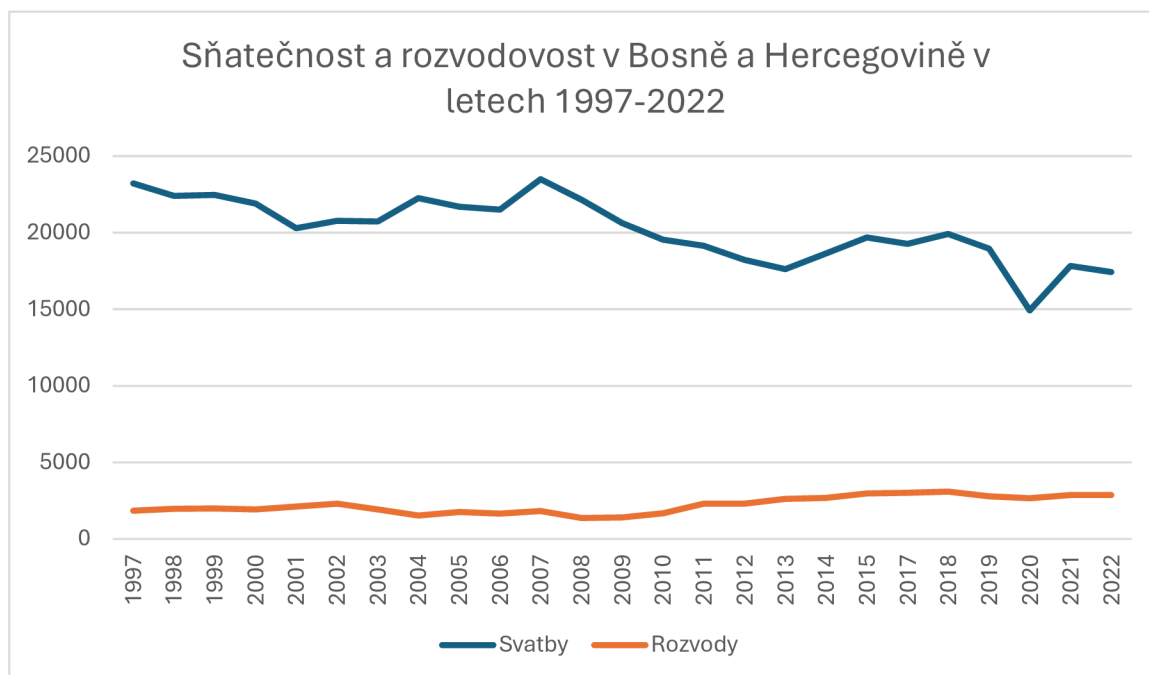
Obr. 23 - Plodnost žen v Bosně a Hercegovině v letech 1996-2022

Zdroj: ČOROVIĆ, KONDO, ŠKOBIĆ, 2023, vlastní zpracování

Počty uzavřených sňatků v Bosně a Hercegovině mají dlouhodobě spíše klesající trend. Nejvíce svateb bylo v zemi v roce 2007, konkrétně 23 494. Rozvody, přestože nedosahují počtu ani tří tisíc rovně, postupně narůstají. (ČOROVIĆ, KONDO, ŠKOBIĆ, 2023)

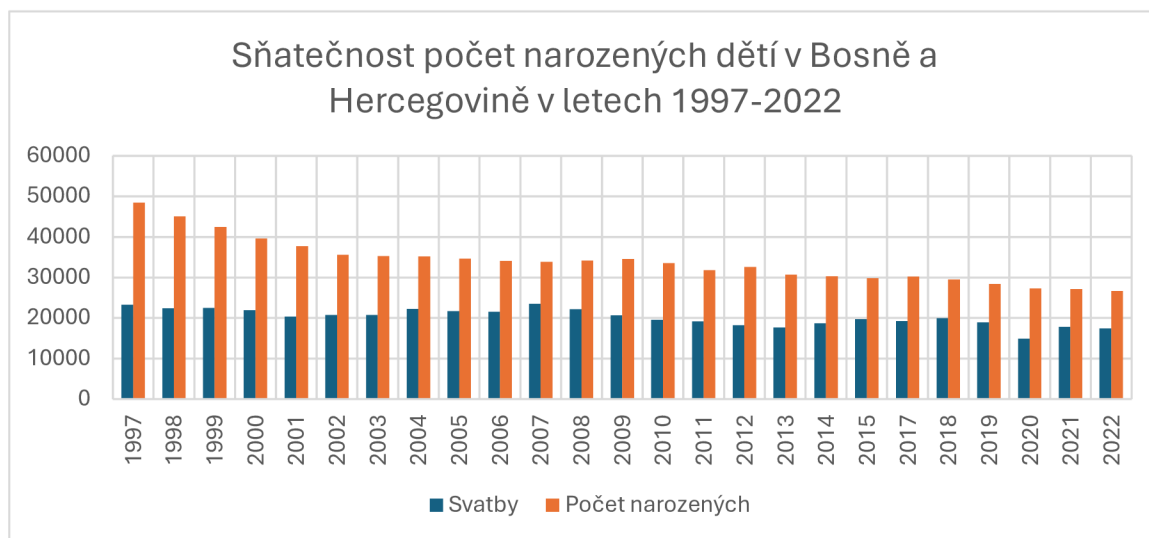
Obr. 24 - Sňatečnost a rozvodovost v Bosně a Hercegovině v letech 1997-2022

Zdroj: ČOROVIĆ, KONDO, ŠKOBIĆ, 2023, vlastní zpracování

Jak je možno vidět v grafu pod tímto textem, růst sňatečnosti přináší se zpožděním dvou let i nepatrně vyšší porodnost, jak je možno vidět například na konci první dekády 21. století.

Obr. 25 - Sňatečnost a počty narozených dětí v Bosně a Hercegovině v letech 1997-2022

Zdroj: ČOROVIĆ, KONDO, ŠKOBIĆ, 2023, vlastní zpracování

Manželství má pozitivní vliv na porodnost. Ve Federaci Bosny a Hercegoviny se rodí pouze 8 % dětí mimo manželství, v kantonu Sarajevo je to 9 %. V Evropské unii se mimomanželských dětí rodí více než 40 %. (KANTON SARAJEVO, 2022)

V březnu 2024 byla v The Lancet Projects zveřejněna studie, podle které bude do konce století porodnost téměř ve všech zemích světa tak nízká, že nebude schopna nahrazovat umírající občany a populace se bude v těchto zemích snižovat. Do roku 2050 se to bude týkat 76 % zemí světa, v roce 2100 už 97 % států. V roce 2100 je Bosna a Hercegovina zařazena do deseti zemí s nejnižší odhadovanou mírou porodnosti 0,95 dítěte na ženu. Zajímavým aspektem této studie je fakt, že pro rok 2021 podle Lancetu byla míra porodnosti v Bosně a Hercegovině 1,33 dítěte na ženu (BHATTACHARJEE a kol., 2024). Přitom samotný bosenský statistický úřad uvádí ve své ročence pro tento konkrétní rok hodnotu 1,19. Tedy o zhruba 11 % nižší (ČOROVIĆ, KONDO, ŠKOBIĆ, 2023).

Město Banja Luka, ležící v Republice srbské, si nechalo v roce 2023 udělat výzkum pro potřeby demografického rozvoje města. Z něho vyplynulo, že 90 % banjaluckých mužů a 80 % žen ve věku do 30 let nežije v ani jiném stálém partnerském vztahu. Demograf Aleksandr Čavić, který je vedoucím týmu pro strategii demografického rozvoje města, vysvětluje tyto údaje tím, že „Bosna a Hercegovina je postkonfliktní, tradiční společnost s

důsledky změn v systému tradičních hodnot vztahů směrem k manželství a partnerství, zejména mezi mladými lidmi." K faktu vysokých hodnot svobodných mladých lidí doplňuje, že v této situaci má země „špatnou výchozí pozici pro dosažení vyšší porodnosti“ (VOJÍČ, 2023). I přes tuto skutečnost, bylo průzkumem veřejného mínění v Sarajevu na konci roku 2022 zjištěno, že pouze 14,1 % lidí, kteří nemají děti, je mít ani nechtějí. 88,5 % lidí by děti mít naopak chtělo (KANTON SARAJEVO, 2022). Přestože se jedná o průzkumy ze dvou různých měst, můžeme z nich vyčíst, že mladí lidé děti mít chtějí, jen možná nemají s kým.

Pro dokreslení situace je nutné poukázat na to, že podobná situace se kromě Bosny a Hercegoviny odehrává i ve zcela rozdílné části světa, ve Spojených státech amerických. V roce 2022 63 % mužů ve věku 18-29 nemělo žádný vztah, platilo to ale jen o 34 % žen ve stejném věku. Oproti roku 2019 je nárůst svobodných mužů dvanáctiprocentní, v případě žen pouze dvouprocentní. (REYES, 2022)

7. DŮSLEDKY POKLESU OBYVATELSTVA

Pokles počtu obyvatel, který různou rychlostí probíhá už několik desetiletí v Bosně a Hercegovině a ostatních balkánských zemích, včetně Řecka, by mohl mít vážné důsledky pro socioekonomickou strukturu zemí. Může vést k nedostatku pracovní síly, což ovlivní ekonomický růst a vývoj. Tento demografický pokles může rovněž zvýšit fiskální zátěž na zbylou pracující populaci kvůli rostoucím výdajům na zdravotní péči a důchody pro stárnoucí populaci. (KARAMPEKIOS, LABRIANIDIS, SACHINI, 2023)

Pokud mladí lidé emigrují za lepšími příležitostmi, mohou balkánské země kvůli tomu ztratit klíčové dovednosti a inovativní potenciál, což by mohlo zpomalit technologický pokrok a konkurenceschopnost (KARAMPEKIOS, LABRIANIDIS, SACHINI, 2023). Podle dat Světové banky žilo v roce 2010 38,9 % bosenské populace v zahraničí (MOHAPATRA, RATHA, SILWAL, 2011). V roce 2020 tvořila zahraniční diaspora přibližně 47 % celkové populace Bosny a Hercegoviny. Byl to nejvyšší procentuální podíl ze všech evropských zemí (MCAULIFFE, TRINDAFYLLIDOU, 2021). Následují další země západního Balkánu – Černohorci 45 %, Albánci 41 %, Kosované a Makedonci 30 % a Srbové 18 %. Rozšiřující se diaspora v zemích západní Evropy umožňuje budoucím migrantům snadnější odchody z Balkánu (HEIL, 2020).

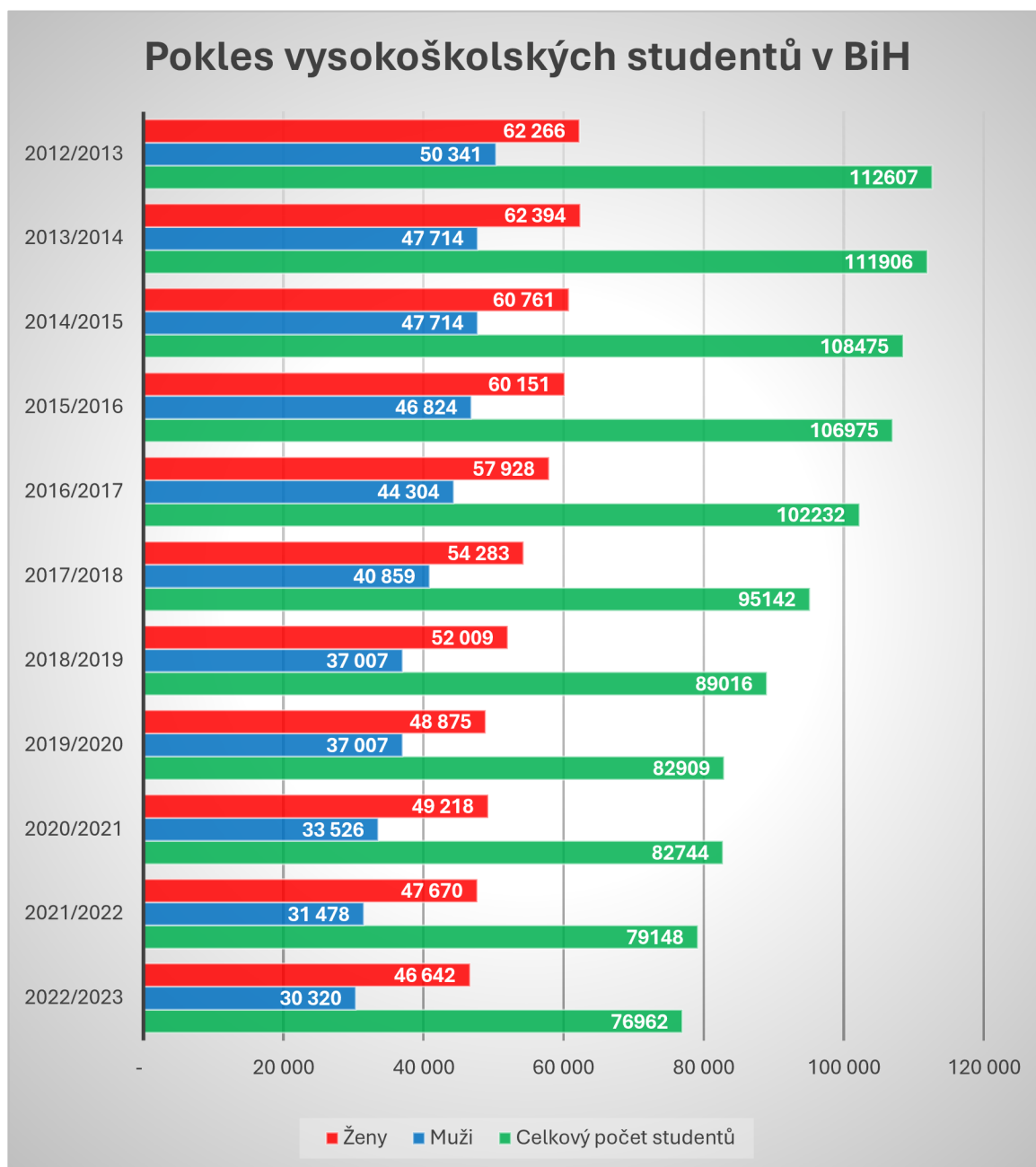
7.1 Úbytek studentů

Nízká porodnost a emigrace mnoha lidí vede v Bosně a Hercegovině k výraznému poklesu počtu studentů na vysokých školách. Zatímco v akademickém roce 2010/11 studovalo na vysokých školách přibližně 115 000 studentů, do roku 2020/21 tento počet klesl na 82 744. Tento trend je o to alarmující, že země jako Chorvatsko a Srbsko vykazují naopak mírný trend růstu počtu studentů. V Bosně a Hercegovině k tomu dochází i přesto, že se zvyšují veřejné výdaje na vysokoškolské vzdělávání. Dlouhodobě však nedochází k efektivnímu využití těchto prostředků (BRKIĆ, 2022). Vysokoškolští studenti z Bosny a Hercegoviny míří za studiem nejčastěji do jiných zemí bývalé Jugoslávie, například do Slovinska. V akademickém roce 2021/2022 na univerzitě v Lublani studovalo 734 studentů. (MCP, 2022) Nejvíce bosenských studentů však studuje na rakouských univerzitách. V roce 2020 studovalo na zahraničních univerzitách asi 10 tisíc studentů s původem z Bosny a Hercegoviny (ARNAUTOVIĆ, 2020). Mnoho studentů studujících

na bosenských vysokých školách zvažuje odchod ze země. O setrvání uvažují převážně studenti z lépe situovaných rodin (HIGGINS, 2024).

V akademickém roce 2022/2023, ze kterého existují poslední dostupná data, studovalo na bosenských vysokých školách 76 962 studentů. V porovnání s akademickým rokem 2010/2011 je to pokles o přibližně 38 tisíc studentů během dvanácti let (ĐERIĆ, KNEŽEVIĆ, 2023). Porovnáme-li desetileté období, konkrétně akademické roky 2012/2013 a 2022/2023, zjistíme, že za pouhých 10 let bosenské vysoké školy přišly o 31,7 % studentů. Žen studuje o 25,1 % méně, v případě mužů je to pokles o 39,8 % (RSE, 2023).

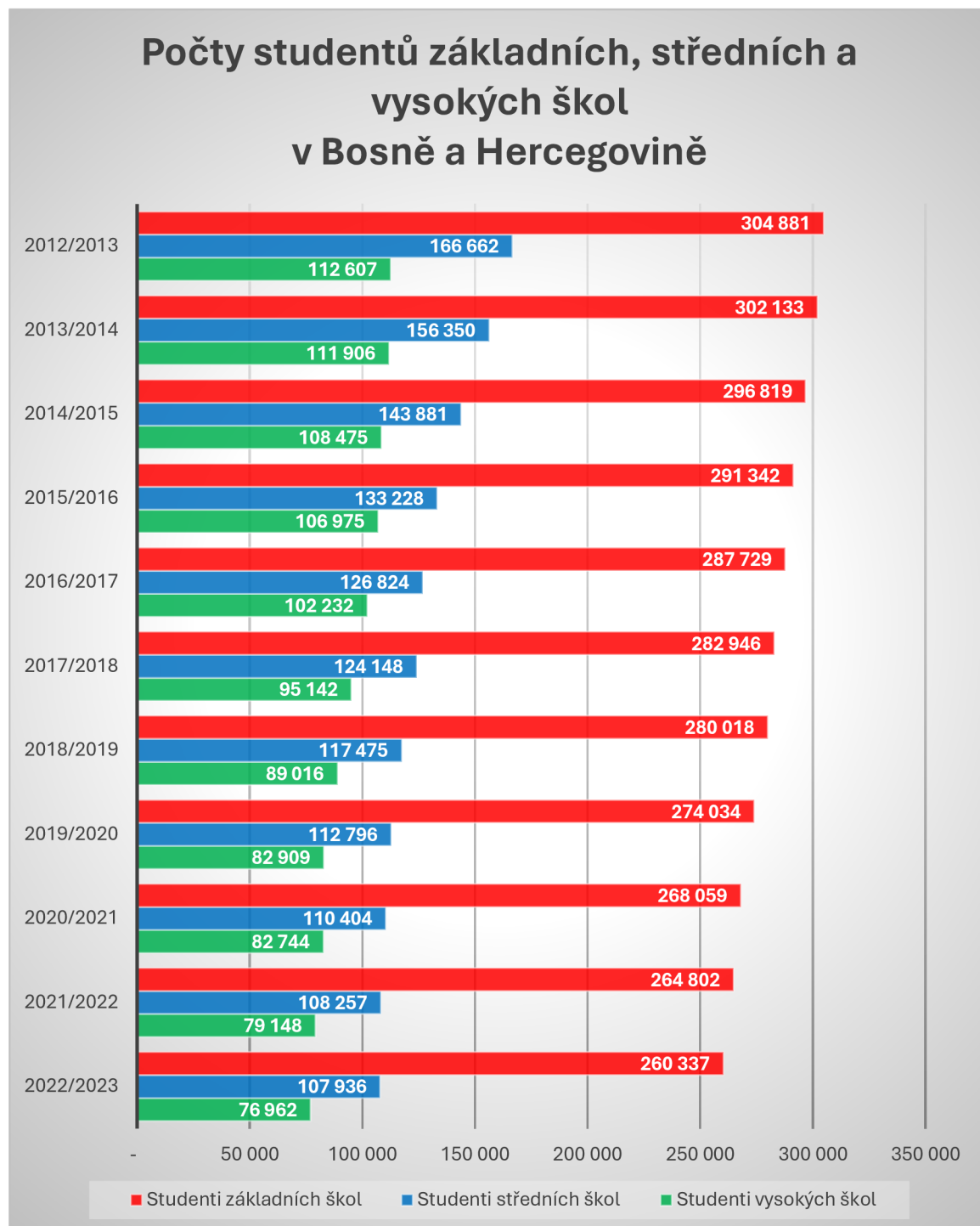
Obr. 26 - Počet vysokoškolských studentů v Bosně a Hercegovině podle pohlaví

Zdroj: RSE, 2023 vlastní zpracování

Nejvyšší pokles studentů zaznamenaly v Bosně a Hercegovině střední školy. Za 10 let zde ubylo 35,2 % žáků, ještě o 3,5 % více, než na vysokých školách. Nejnižší pokles byl na základních školách, kde činil 14,6 % (BHAS, 2023). V polovině března letošního roku přišla z tamních základních škol nejnovější data, ze kterých vyplývá, že ve školním roce 2023/2024 se počet žáků meziročně snížil o dalších 1,5 % procenta na 256 385 žáků. Podle obsazenosti jednotlivých ročníků základního stupně vzdělání vyplývá, že nastupují v průměru populačně stále slabší ročníky (ĐERIĆ, KNEŽEVIĆ, 2024).

Obr. 27 - Počet studentů na jednotlivých stupních vzdělání v Bosně a Hercegovině v posledních deseti letech

Zdroj: BHAS, 2023, vlastní zpracování

7.2 Ekonomické dopady

Emigrací mladých, vysoce kvalifikovaných a vzdělaných lidí dochází v Bosně a Hercegovině k "odlivu mozků" (BRKIĆ, 2022). Emigrace představuje pro zemi značný

ekonomický problém. S každým jedním člověkem, který zemi opustí, její ekonomika přichází až o 21 tisíc euro, jelikož investice do jeho vzdělání se s emigrací ztrácí a nevrací se do ekonomiky. Člověk zde neplatí daně ani nevrací peníze formou nákupu produktů či využitím služeb. Neschopností zabránit odlivu obyvatel tak Bosnu a Hercegovinu ročně stojí 710 milionů euro z přidané hodnoty. Dochází tak k úniku potenciálních příjmů, které mohly být vytvořeny v rámci její ekonomiky. V absolutních číslech je nejvíce postižena Federace Bosny a Hercegoviny s 457 miliony eur, dále Republika srbská s 238 miliony eur a distrikt Brčko s 15 miliony eur. V přepočtu na jednoho obyvatele to vychází na přibližně 210 euro v Republice srbské, 206 euro ve Federaci Bosny a Hercegoviny a zhruba 179 euro v distriktu Brčko (ATANASOVSKI, VOLODER, 2020).

Přestože se v Bosně a Hercegovině dlouhodobě snižuje nezaměstnanost, emigrací lidí dochází k nedostatku pracovníků v určitých odvětvích (ORUČ, 2022). V současné době totiž ze země neodcházejí pouze mladí lidé, ale i odborníci a celé rodiny (KARCIC, 2022).

7.3 Vylidňování venkova i celé země

Asi 60 % populace Bosny a Hercegoviny žije na venkově, je to jedno z nejvyšších hodnot v Evropě. S každou generací se počet obyvatel žijících na venkově snižuje o 10 %. Lidé z vesnic se stěhují do velkých měst jako Sarajevo či Banja Luka z důvodu vyšších mezd a nižší nezaměstnanosti. V ekonomických ukazatelích si vesnice vedou lépe než středně velká města, v případě velkých měst tomu tak ale už není (GROSS, 2013). V Kantonu Sarajevo žije 59,2 % obyvatel narozených přímo zde, 40,8 % místních jsou tvořeni imigranty. 11 % z celkového počtu imigrantů přišlo do hlavního města a jeho aglomerace mezi roky 2015-2022 (KANTON SARAJEVO, 2022).

Důvod odchodu lidí z venkovských oblastí do měst můžeme spatřovat v tom, že existuje dvakrát vyšší pravděpodobnost být chudý na venkově, než ve městě. Přesto existují jisté výhody života na venkově. Tamní rodiny mají podobnou míru gramotnosti, proočkovanost dětí nebo přístup k pitné vodě jako ve městech. Venkovští občané mají přístup ke kvalitnějším potravinám, lepšímu životnímu prostředí a život na venkově považují za zdravější. Mnoha lidem z venkova by se životní úroveň ve městě nezvýšila. O chudobě v polovině případů rozhoduje vzdělání a velikost rodin, které jsou na vesnicích větší. (DAVIES, 2015)

Postupnou dezurbanizaci zažívá například obec Glamoč. V průběhu posledních tří desetiletí se město ležící v horské oblasti jihozápadní Bosny a Hercegoviny potýká s významným demografickým úbytkem obyvatel. Tento fakt odráží širší demografickou krizi, kterou je postižená celá země a obecně balkánský region. Mezi roky 1991 a 2022 se počet obyvatel Glamoči snížil přibližně o 3 500 osob na současných zhruba 1 000 obyvatel. Celkový počet obyvatel obcí Glamoč se snížil dokonce o více než 10 000. Úbytek obyvatel je zřejmý z rostoucího počtu opuštěných a chátrajících domů. Mladí lidé po dokončení základního a středního vzdělání často opouštějí město s vyhlídkou lepších ekonomických příležitostí ve velkých bosenských městech anebo častěji v zahraničí. K odlivu mladých, vzdělaných a kvalifikovaných lidí přispívají omezené pracovní příležitosti, včetně nedostatku infrastruktury a omezené možnosti vzdělání a zdravotní péče. Přestože Glamoč v minulosti těžil z cestovního ruchu a přírodních zdrojů, v současné době jsou obyvatelé města převážně závislí na zemědělství a chovu hospodářských zvířat. (KALAN, 2023b)

Podobná situace jako v Glamoči se děje v středobosenské vesnici Prusac, nedaleko města Donji Vakuf, ve kterém zůstávají většinou už jen staří lidé a opuštěné domy. Ve vylidněných částech východní Bosny a Hercegoviny je možné vidět auta s poznávacími značkami lidí, přijíždějících ze západní Evropy, navštívit své rodiny (KARCIC, 2022). Depopulaci nejen bosenského venkova lze vidět právě na městě Donji Vakuf, ve kterém žilo v roce 1991 24 372 obyvatel, v roce 2013 už jen 13 985 (STATISTIKA, 2013). Novější čísla z oficiálních zdrojů neexistují. Sčítání lidu proběhlo v zemi naposledy v roce 2013. V současné době není sčítání lidu pro politickou reprezentaci země prioritou. Je možné předpokládat, že pokles nadále pokračuje (MILOJEVIĆ, 2023). Obec Socice, ležící v Republice srbské měla před válkou v roce 1992 více než 400 obyvatel, školu a dva obchody. Několik let po válce tu žilo 100 lidí, dnes zůstává posledních 15 jedinců, převážně staršího věku. Všichni ostatní buď zemřeli, nebo emigrovali. Od konce války se zde nenarodilo žádné dítě (HIGGINS, 2024).

7.4 Stárnoucí populace

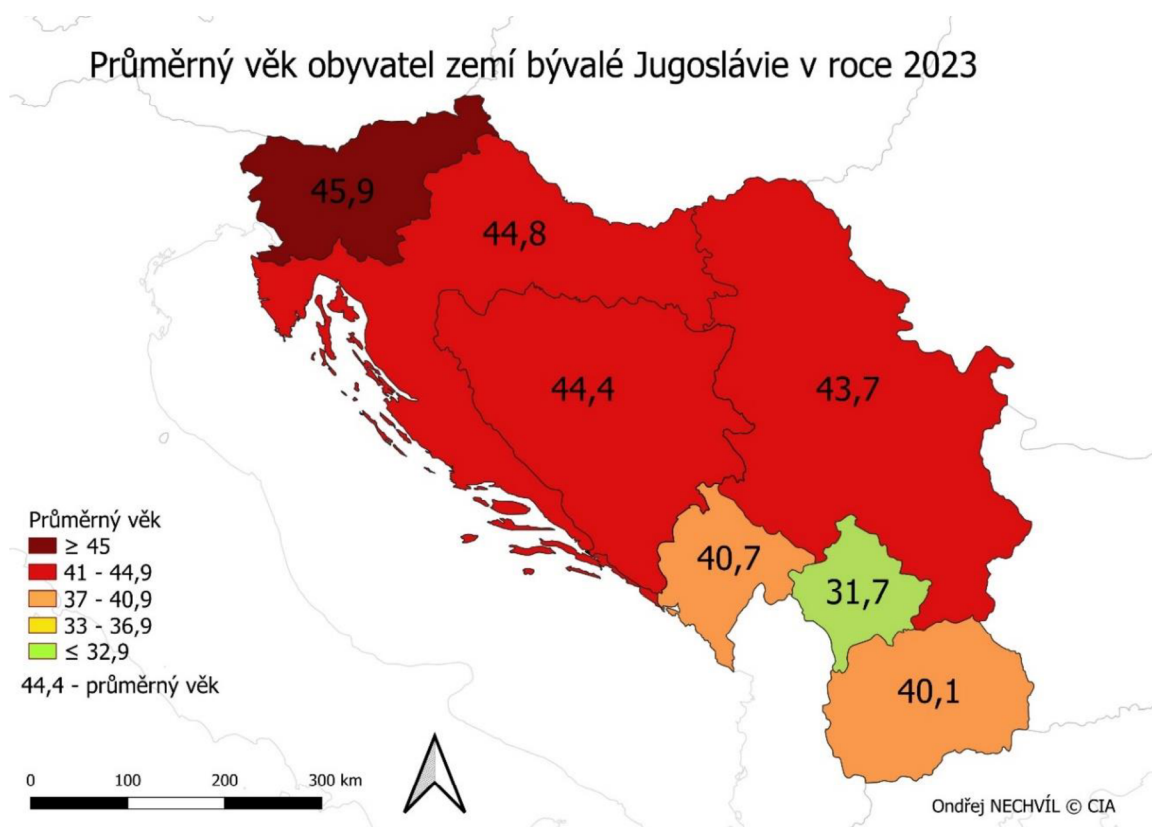
Studie Populačního fondu OSN z roku 2021 předpokládá, že se populace v Bosně a Hercegovině do roku 2070 sníží pod úroveň 1,6 milionu, což je polovina současné populace. Podíl obyvatel starších 65 let vzroste na více než 40 %, ze současných 17 % (MOSOTI, 2021). Zatímco průměrný věk občanů v Bosně a Hercegovině byl v roce 1991

34 let, do roku 2013 se zvýšil na 39,5 roku (IMAMOVIĆ, 2017). V roce 2023 už činil 44,4 roku. Průměrný muž v zemi dosáhl věku 42,7 a průměrná žena 46,1 (CIA, 2024a). Je tak vyšší než v České republice, kde je průměrný věk populace 43,9 (CIA, 2024b). Ubývající a stárnoucí populace zvyšuje tlak na sociální zabezpečení, financované zbylou pracující populací (ORUČ, 2022). Zvyšující se průměrný věk obyvatel a úbytek lidí v produktivním věku bude v následujících letech vyžadovat posílení zdravotní a sociální péče (ŠIMUNKOVA, 2019).

Problém stárnoucí populace potvrzuje analýza, kterou si nechal vypracovat kanton Sarajevo. Z ní vyplývá, že zpomalení ekonomického růstu má souvislost se stárnoucí populací. Demografické stárnutí snižuje růst populace, zvyšuje úmrtnost, snižuje migraci a také počty pracovních sil. Takzvaná generace Baby boomers (lidé narození po 2. světové válce) je početně velmi silná. Z větší části jsou ale tyto lidé v důchodovém nebo těsně před důchodovém věku. Tito lidé potřebují nebo budou potřebovat komplexní zdravotní a sociální péči. (KANTON SARAJEVO, 2022)

Nejstarší populaci v roce 2023 mělo ze zemí bývalé Jugoslávie Slovinsko, následované Chorvatskem a Bosnou a Hercegovinou. Zdaleka nejmladší populaci mělo Kosovo. (CIA, 2024c)

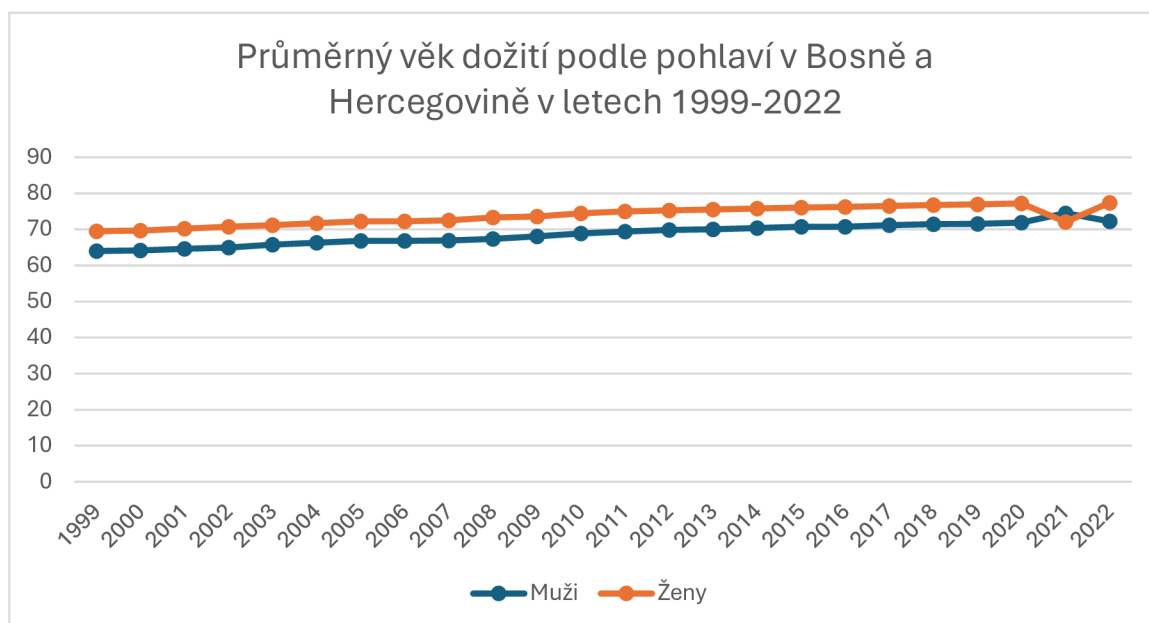
Obr. 28 - Průměrný věk obyvatel v Bosně a Hercegovině v roce 2023

Zdroj: CIA, 2024c, vlastní zpracování

Průměrný věk dožití se v zemi zvýšil v porovnání let 1999 a 2022 u mužů z 64 na 69,5 a u žen z 72,2 na 77,4. (ĆOROVIĆ, KONDO, ŠKOBIĆ, 2023)

Obr. 29 - Průměrný věk dožití v Bosně a Hercegovině v letech 1999-2022

Zdroj: ĆOROVIĆ, KONDO, ŠKOBIĆ, 2023, vlastní zpracování

8. POTENCIÁLNÍ PŘÍNOSY EMIGRACE

Přes všechny negativní dopady emigrace z Bosny a Hercegoviny a dalších balkánských zemí existují i pozitivní dopady na tyto, vylidňováním postižené, země. Nejvýznamnějším přínosem, pozitivně ovlivňujícím HDP země i bohatství jednotlivých domácností, jsou remitence, které dostává každá dvacátá domácnost. Remitence se podílejí na osmi procentech HDP země a slouží ke zvyšování životní úrovně domácností. Pokud přičteme výplaty důchodů ze zahraničí či příjmy zahraničních sezonních pracovníků, tak se tyto peníze podílejí na 14,5 % bosenského HDP. Remitence jsou šestkrát vyšší než přímé zahraniční investice. Význam remitencí však klesá v situaci, kdy se rozhodne emigrovat celá rodina. To se děje stále častěji (ATANASOVSKI, VOLODER, 2020). V absolutních číslech je přísun remitencí směřující do Bosny a Hercegoviny od zahraniční diaspory po Srbsku druhý nejvyšší ze zemí západního Balkánu (ORUČ, 2022). Přestože remitence zlepšují finanční situaci některých domácností a ekonomiky země, emigrace je tak masivní, že ohrožuje dlouhodobou ekonomickou udržitelnost země, právě kvůli stárnoucí a vymírající populaci (HEIL, 2020).

Dalším pozitivním dopadem na vysílající zemi je nižší nezaměstnanost, která je však primárně způsobena odchodem některých pracujících, po kterých zůstávají uvolněná místa (ATANASOVSKI, VOLODER, 2020). Nižší nezaměstnanost pomáhá zbývajícím lidem k získání práce a vyšším platům (ASCH, 1994).

9. STRATEGIE PROTI EMIGRACI LIDÍ Z BOSNY A HERCEGOVINY A ZE ZEMÍ BÝVALÉ JUGOSLÁVIE

Několik desetiletí političtí představitelé jednotlivých balkánských zemí neřešili problematiku diaspor nebo emigraci vlastních občanů do jiných zemí. V posledních letech se situace mění. Změnu postojů pravděpodobně zapříčinil masivní exodus, kterého si šlo už jen těžko nevšimnout. Příkladem může být Kosovo, které si ve své migrační strategii pro roky 2021-2025 klade za cíl posílit mezinárodní spolupráci a začlenění do evropských struktur. Úspěchem této strategie by bylo snížení počtu lidí odcházejících ze země. (MUP, 2021)

Podobné strategie v posledních letech představila i Černá Hora nebo Severní Makedonie. Srbsko přijalo v minulém desetiletí více strategií, jejichž cílem je průmyslový rozvoj země ve spolupráci s diasporou. Cílem je zvýšení inovačního potenciálu země a návrat krajanů zpět do země. Bosna a Hercegovina přijala první strategii týkající se diaspor v roce 2017, ve které šlo o vzájemný kontakt a spolupráci. Následně byla přijata další pro roky 2020-2024. Slabinou celého projektu je omezení pouze na Federaci Bosny a Hercegoviny, nikoliv už na Republiku srbskou. Hlavním záběrem čtyřletého projektu je spolupráce s diasporou formou zlepšování efektivitu institucí, přisunem investic a výměnou znalostí a kultury. (ORUČ, 2022)

Na příkladu Bosny a Hercegoviny se ukazuje, že z důvodu decentralizace moci a rozdílných cílů jednotlivých entit nedošlo na celonárodní úrovni k vytvoření žádného komplexního dokumentu, který by se zabýval otázkami demografické politiky. Druhé největší město Bosny a Hercegoviny a zároveň hlavní město Republiky srbské, Banja Luka proto v roce 2023 přijalo strategii demografického rozvoje města. Městští představitelé zareagovali v rámci svých kompetencí na kritickou potřebu řešit demografickou situaci. Byla provedena komplexní analýza stávajících demografických trendů. Na základě analýzy byl vypracován soubor opatření zaměřených na oživení a podporu populačního vývoje v regionu. Cílem těchto opatření je primárně zajištění udržitelnosti populace tím, že se podpoří setrvání obyvatel v regionu a současně dojde ke zvýšení porodnosti. Město se v současnosti zaměřuje na zvýšení porodnosti, což se projevuje ve formě poskytování jednorázových finančních příspěvků rodinám při narození dítěte, zajišťování učebnic pro školy a nabídky stipendií studentům. (BANJA LUKA, 2023)

Kanton Sarajevo, do kterého spadá hlavní město Sarajevo, v roce 2022 vydal strategii demografického rozvoje do roku 2031. Stanovil si strategické cíle jako zvýšení přirozeného a trvalého přírůstku obyvatelstva, zabránění emigrace zejména mladých lidí, zvýšení vzdělanosti a navýšení podílu mladých lidí na úkor starých obyvatel města. Nejdůležitějším zaměřením sarajevské strategie je natalitní politika. Cílem je také snížení chudoby, zlepšení dostupnosti a kvality veřejných služeb jako je zdravotnictví, školství a sociální služby. (KANTON SARAJEVO, 2022)

Naposledy se do boje proti vylidňování balkánských zemí zapojila chorvatská vláda, která v únoru 2024 přijala strategii demografické revitalizace Chorvatska do roku 2033. Cílem je stacionární, věkově vyvážená struktura obyvatelstva. Dokument by měl motivovat obyvatele země, aby dali přednost setrvání v zemi před emigrací. Ti, kteří zemi opustili po vstupu Chorvatska do Evropské unie, tak aby se vrátili. Částka 9,6 miliardy eur je cílena zejména na mladé rodiny formou daňových úlev, podpory bydlení a všech stupňů vzdělání, či investice do čistého životního prostředí. (VRH, 2024)

10. DISKUZE

V kontextu Bosny a Hercegoviny a jiných balkánských zemí je pokles obyvatel dlouhodobý jev, který ale nelze přičítat jedné příčině. Je to výsledek složité sítě socioekonomických, politických a historických faktorů. Válka a rozpad federace v 90. letech 20. století vytvořily podmínky pro významné demografické změny. Tyto události nejenže vyvolaly bezprostřední úbytek obyvatelstva, ale podpořily pokračující trend emigrace a klesající porodnosti. Fenoménu, který má kořeny v době, kdy byla Bosna a Hercegovina součástí Jugoslávie. Současná politická nestabilita a etnická rozdělenost snižují perspektivu ekonomického rozvoje a motivují obyvatele k hledání lepších příležitostí v zahraničí.

Pokles obyvatelstva má významný dopad na ekonomiku, vzdělávací systém a zdravotnictví v Bosně a Hercegovině. V zemi zůstávají opuštěné vesnice. Ekonomické důsledky jsou zvláště závažné, neboť úbytek mladých lidí a kvalifikovaných pracovníků snižuje ekonomický růst a zvyšuje fiskální zátěž na zbylou populaci spojenou se zabezpečením stárnoucí populace. Jak již bylo v předcházejících kapitolách této práce řečeno, podle výpočtů z roku 2020, přichází bosenská ekonomika o 710 milionů eur ročně. Přestože se zemi daří nezvyšovat dluh země, úbytek lidí v produktivním věku se bude muset v budoucnu kompenzovat jiným zdrojem peněz. Čerstvá studie z roku 2024 dokazuje, že ve stárnoucí populaci dochází k úbytku pracovních sil a investicím do lidského kapitálu. (JING, LI, 2024)

Aby se zvrátil trend poklesu obyvatelstva v Bosně a Hercegovině a na celém Balkánu, je nezbytné přijmout komplexní opatření, nikoliv jen drobné úpravy. Tato opatření musí zahrnout ekonomické reformy pro vytváření pracovních míst, podpory podnikání, zlepšení životní úrovně a investice do vzdělání, aby mladí lidé měli motivaci v zemi studovat a po vystudování našli uplatnění ve svém oboru. Dále je klíčové zlepšit politickou stabilitu a etnické vztahy mezi hlavními entitami v zemi, aby se obnovila důvěra v budoucnost země. Spolupráce mezi Federací Bosny a Hercegoviny a Republikou srbskou v současné době nefunguje dobře. To je i jedna z možných příčin, proč je právě Bosna a Hercegovina postižena depopulací v takové míře. Jedinou výhodou takto složitého politického systému, vytvořeného v Daytonu, zůstává, že prakticky znemožňuje převrat

v zemi. Bosenský systém vládnutí je silně decentralizovaný a moc je rozptýlena na mnoha úrovních (OBRIEN, 2010). Protože na celostátní úrovni Bosny a Hercegoviny doposud nevnikla žádná strategie zpomalující depopulaci země, na jednu z výzkumných otázek mi tak musela posloužit jako náhrada strategie chorvatská a regionální banjalucká.

Přestože jsem se v bakalářské práci věnoval primárně Bosně a Hercegovině, případně ostatním zemím bývalé Jugoslávie, v této části diskuze, bych chtěl odpovědět na jednu výzkumných otázek - ukázat, že nízká porodnost, stárnutí populace a silná emigrace se netýká jen těchto zemí, týká se se celého Balkánu. Největší pokles populace byl mezi roky 1991-2022 zaznamenám v Bosně a Hercegovině, kdy činil – 28,2 %. I přes neaktuální, nepřesná, ale oficiální státní data to bylo nejvíce ze všech balkánských zemí. Za stejné období se o 25,1 % snížila populace Bulharska, v Chorvatsku byl pokles o 17,8 %, v Rumunsku o 17,2 %, v Albánii o 15 % a v Srbsku o 12,3 %. Právě na příkladu Bulharska, Rumunska a Chorvatska se ukazuje, že členství v Evropské unii nemusí znamenat zpomalení odchodu lidí z těchto zemí. První dva státy jsou členy EU od roku 2007. V devatenáctimilionovém Rumunsku od vstupu do unie ubylo přibližně 1,8 milionu obyvatel. Šestimilionové Bulharsko za stejnou dobu přišlo o více než milion občanů (WORLD BANK, 2024g). V Chorvatsku, které je členem Evropské unie od roku 2013, ubylo mezi lety 2011 a 2021 413 tisíc obyvatel. Z toho 260 tisíc ze země emigrovalo. V porovnání s předchozím desetiletím, které už nebylo ovlivněno válkou, ale ani členstvím v EU, emigrovalo z Chorvatska pouze 56 tisíc občanů (JOSIĆ, 2023).

Členství v Evropské unii totiž značně ulehčuje občanům členských států překračování hranic jiných členských států za účelem studia, práce či trvalého přestěhování. Obyvatelům těchto tří balkánských států to usnadňuje emigraci do bohatších zemí unie (KOIKKALAINEN, 2021). Usnadnění cestování bez nutnosti pasové kontroly a potencionálně i další usnadnění přestěhování do jiné země, představuje po nedávném vstupu Chorvatska i vstup Bulharska a Rumunska do Schengenského prostoru od dubna 2024. Prozatím jen leteckou a námořní cestou, kvůli vetu Rakouska a jeho strachu z nárustu migrace (JONES, 2023). Obavy jsou na místě, protože například Moldavanům s rumunským občanstvím se tak značně ulehčí přestěhování do bohatších zemí Schengenského prostoru (GRIDINA, 2024). Už v roce 2021 měla čtvrtina Moldavanů rumunské občanství (NECSUTU, 2021). Otázkou tak zůstává, jak hodně by členství Bosny a Hercegoviny v Evropské unii a Schengenském prostoru uspíšilo exodus tamních

obyvatel. Už od roku 2011 mohou primárně bosenští Chorvaté žádat o chorvatské občanství a pas (LJUBIC, 2024). Případné budoucí členství v EU pro Bosnu a Hercegovinu by tak mělo být doprovázeno opatřeními, které zabrání ještě silnější emigrační vlně.

Na závěr diskuze jsem se 22.3.2024 dovolil zeptat umělé inteligence ChatGPT na to, jaké by měla jako průměrný občan Bosny a Hercegoviny tři důvody pro setrvání v zemi a tři důvody pro emigraci. Zajímalo mě, jaký dokáže vygenerovat text, a jak to bude korespondovat s mou prací. Mezi hlavní motivy pro emigraci označila ekonomickou situaci, politickou nestabilitu a etické napětí, a omezené vzdělávací a výzkumné příležitosti. Naopak důvody pro zůstání v zemi jsou podle ChatGPT pevné rodinné a komunitní vazby, bohaté kulturní dědictví a přírodní krása Bosny a Hercegoviny, spolu s touhou přispět jejímu rozvoji a ovlivnit její budoucnost. V případě motivací k emigraci tak došla ke stejným důvodům, ke kterým jsem přišel i já při svém bádání. Je nutno vzít do úvahy, že odpovědi generované umělou inteligencí nemohou zcela nahradit reálné sociální výzkumy (CHATGPT, 2024). Zůstává otázkou, které faktory budou v rozhodování silnější a jaké reformy Bosna a Hercegovina podstoupí. Práci dokončuji ve dnech, kdy všech 27 členských zemí EU schválilo zahájení přístupových rozhovorů s Bosnou a Hercegovinou (JONES, 2024b).

11. ZÁVĚR

V závěru mé bakalářské práce lze konstatovat, že demografické trendy na Balkáně, a zejména v Bosně a Hercegovině, jsou výsledkem mnohostranných a komplexních faktorů, kvůli kterým země zažívá permanentní demografický pokles. Historické události, socioekonomické podmínky a složitá politická situace společně utvářejí výzvy, kterým musí čelit region jako celek. Cílem práce bylo objasnit důvody úbytku obyvatel, motivaci lidí opouštět své domovy a důsledky, které to do budoucna může mít pro balkánské země. V případě Bosny a Hercegoviny byla zjištění a analýza těchto trendů ztížena nedostatkem aktuálních a kompletních dat ze strany státních institucí, což představovalo jednu z hlavních výzev během tvorby této práce.

Válka a rozpad Jugoslávie nastartovaly demografické změny, které se prohloubily v důsledku pokračující emigrace, nízké porodnosti a stárnutí populace. Úmrtnost a emigrace jsou v zemi po desítky let intenzivnější než imigrace a porodnost. Je děsivé pozorovat, jak velké množství mladých a kvalifikovaných lidí opouští Bosnu a Hercegovinu a další balkánské země, aby se pokusili najít lepší život v bohatších evropských zemích a téměř polovina z těch, kteří doposud zůstali, uvažují o trvalém opuštění země. Tento exodus má vážné důsledky pro socioekonomickou strukturu těchto zemí a zanechává za sebou opuštěné obce i celé regiony. Případ Bosny a Hercegoviny lze považovat obzvláště zajímavým, z důvodu politického systému země a etnické roztržitosti, kde spolu v jedné zemi žijí tři dominantní etnika.

Zjištění, že nízká porodnost, stárnutí populace a emigrace nejsou omezeny jen na Bosnu a Hercegovinu nebo země bývalé Jugoslávie, ale jsou společnými rysy pro celý Balkán, poukazují na potřebu regionální spolupráce a komplexních opatření. Členství v Evropské unii je pro Bosnu a Hercegovinu otázkou vzdálenější budoucnosti. Začátek přístupových rozhovorů s Evropskou unií je ale historickým krokem, který by mohl pomoci zvrátit trend poklesu obyvatelstva tím, že zemi poskytne prostředky pro provedení nezbytných reforem. Členství nabízí jak nové příležitosti, tak výzvy. Dává možnou perspektivu pro ekonomický růst a hlubší integraci, zároveň uvolnění přeshraničního pohybu může podpořit zintenzivnění emigračních tlaků. Komplexní strategie, bránící prohlubování depopulace, by tak měly zahrnovat podporu ekonomického rozvoje, vzdělání, zlepšení životních podmínek a stabilizaci politického prostředí.

V této práci jsem se snažil ukázat, že řešení demografických výzev na Balkáně vyžaduje společné úsilí na národní i mezinárodní úrovni. Budoucnost Bosny a Hercegoviny a celého Balkánu tak zůstává nejistá, avšak plná možností pro pozitivní změnu. Za předpokladu, že budou přijata rozhodná a smysluplná opatření. Je na politických lídrech, občanské společnosti a mezinárodních partnerech, aby společně pracovali na pozitivních příležitostech pro všechny obyvatele regionu. Další výzkum, který by mohl navázat na mou práci, by dal smysl ve chvíli, kdy Bosna a Hercegovina uskuteční sčítání lidu. Do té doby není zcela možné zjistit reálnou situaci v zemi.

12. INFORMAČNÍ A DATOVÉ ZDROJE

ALLCOCK, John B. a John R. LAMPE. Yugoslavia former federated nation [1929–2003]. *Britannica* [online]. 2024 [cit. 2024-03-02]. Dostupné z:

<https://www.britannica.com/place/Yugoslavia-former-federated-nation-1929-2003>

ARNAUTOVIĆ, Marija. Studenti iz BiH u inostranstvu: Snalaženje bez pomoći vlastite države. *Radio Slobodna Evropa* [online]. 2020 [cit. 2024-04-08]. Dostupné z:

<https://www.slobodnaevropa.org/a/studenti-bih-u-inostranstvu/30758777.html>

ARZ. Pregled stanja tržišta rada na dan 31. decembra 2012. godine. *Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine* [online]. 2013 [cit. 2024-03-13]. Dostupné z:

<http://www.arz.gov.ba/statistika/mjesečni/default.aspx?id=747&langTag=bs-BA>

ARZ. Pregled stanja tržišta rada na dan 31. decembra 2022. godine. *Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine* [online]. 2023 [cit. 2024-03-13]. Dostupné z:

<http://www.arz.gov.ba/statistika/mjesečni/default.aspx?id=7363&langTag=bs-BA>

ARZ. Pregled stanja tržišta rada na dan 31. decembra 2023. godine. *Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine* [online]. 2024 [cit. 2024-03-13]. Dostupné z:

<http://www.arz.gov.ba/statistika/mjesečni/default.aspx?id=8013&langTag=bs-BA>

ASCH, Beth J. a Courtland REICHMANN. *Emigration and Its Effects on the Sending Country*. 1994.

ATANASOVSKI, Emil a Nermina VOLODER. Cost of youth emigration from Bosnia and Herzegovina. *Westminster Foundation for Democracy*. 2020.

BAŠIĆ, Ksenija a Martin MALOVIĆ. SPATIAL DIMENSION OF DEPOPULATION OF CROATS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA. *Geoadria*. 2022,27(2), 147-184

BENNETT, Christopher. *Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences*. 1. New York University Press, 1995. ISBN 9781850652328.

BHAS. Obrazovanje. *Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine* [online]. 2023 [cit. 2024-03-14]. Dostupné z: <https://bhas.gov.ba/Calendar/Category/15>

BHATTACHARJEE, Natalia V. a KOL. Global fertility in 204 countries and territories, 1950–2021, with forecasts to 2100: a comprehensive demographic analysis for the Global Burden of Disease Study 2021. *The Lancet*. 2024, 59.

BISI, Rosina a Tomas FREJKA. International Migration Bulletin. *International Migration Bulletin* 1996, (9)

BÖSCH, Frank a Rüdiger GRAF. Reacting to Anticipations: Energy Crises and Energy Policy in the 1970s. An Introduction. *Historical Social Research*. 2014, **39**(4), 15

BOSNIA AND HERZEGOVINA MINISTRY OF FINANCE AND TREASURY. *Quarterly Overview of Public Debt of Bosnia and Herzegovina: Third quarter of 2023*. Sarajevo, 2023.

BREZAR, Aleksander. Russia's war in Ukraine is causing concern in Bosnia. Here's why. *Euronews* [online]. 2022 [cit. 2024-03-12]. Dostupné z: <https://www.euronews.com/my-europe/2022/09/12/enjoying-the-fallout-why-bosnia-keeps-attracting-russian-meddling>

BRKIĆ, Marko-Antonio. "The Future of Higher Education in Bosnia and Herzegovina". 2022, 4

BRUNBORG, Helge, Torkild Hovde LYGSTAD a Henrik URDAL. Accounting for Genocide: How Many Were Killed in Srebrenica? *European Journal of Population*. 2003, (19), 73-87

CARLING, Jørgen, Ernel PAASCHE a Melisa SIEGEL. *Finding Connections: The Nexus between Migration and Corruption* [online]. 2015 [cit. 2024-03-12]. Dostupné z: <https://www.migrationpolicy.org/article/finding-connections-nexus-between-migration-and-corruption>

CBBH. Guverner za politicki.ba: Dosljednost u provedbi valutnog odbora garant je monetarne stabilnosti. *Centralna banka Bosne i Hercegovine* [online]. 2023 [cit. 2024-03-23]. Dostupné z: <https://www.cbbh.ba/press/ShowNews/1509?title=Guverner-za-politicki.ba:-Dosljednost-u-provedbi-valutnog-odbora-garant-je-monetarne-stabilnosti>

CERAR, Gregor. 19. popis prebivalstva v Sloveniji: registrsko in tudi tokrat brez izpričevanja narodnosti in vere. *RTV SLO* [online]. 2021 [cit. 2024-03-24]. Dostupné z: <https://www.rtvlo.si/slovenija/19-popis-prebivalstva-v-sloveniji-registrsko-in-tudi-tokrat-brez-izpricevanja-narodnosti-in-vere/549295>

CIA. Bosnia and Herzegovina. *The World Factbook* [online]. 2024a [cit. 2024-03-17]. Dostupné z: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/bosnia-and-herzegovina/>

- CIA. Czechia. *The World Factbook* [online]. 2024b [cit. 2024-03-17]. Dostupné z: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/czechia/>
- CIA. Countries. *The World Factbook* [online]. 2024c [cit. 2024-03-23]. Dostupné z: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/>
- ĆOROVIĆ, Radovan, Aida KONDO a Jasna ŠKOBIĆ. AGENCIA ZA STATISTIKU BOSNE I HERCEGOVINE. *Demografija 2022*. Sarajevo, 2023. ISSN 1840-104X.
- ĆOROVIĆ, Radoslav. DEMOGRAFIJA I SOCIJALNE STATISTIKE. *Saopćenje* 2023, **17**(4)
- ĆOROVIĆ, Radoslav a Vladimir. Anketa o radnoj snazi, III kvartal 2023. godina. *Saopćenje*. 2023, **4**(3)
- CVIKL, Milan M. a Mojmir MRAK. *Former Yugoslavia's Debt Apportionment*. 1996, 24 .
- CZAIKA, Mathias a Constantin REINPRECHT. Migration drivers. *Migration Data Portal* [online]. 2021 [cit. 2024-03-12]. Dostupné z: <https://www.migrationdataportal.org/themes/migration-drivers>
- ČSÚ. *Ukazatele plodnosti*. 2024.
- ĐAPO, Azur. *BILTEN Statistički podaci BRČKO DISTRIKTA BiH*. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2024.
- DAVANZO, Julie. Does Unemployment Affect Migration? Evidence from Micro Data. *The Review of Economics and Statistics*. 1978, **60**(4), 504-514.
- DAVIES, Simon. Life in rural Bosnia: Anguish, idyll, or something in between? *Brookings* [online]. 2015 [cit. 2024-03-15]. Dostupné z: <https://www.brookings.edu/articles/life-in-rural-bosnia-anguish-idyll-or-something-in-between/>
- ĐERIĆ, Vedrana a Gorana KNEŽEVIĆ. Visoko obrazovanje u školskoj 2022/2023. godini. *Saopćenje*. 2023, **18**(2), 13.
- ĐERIĆ, Vedrana a Gorana KNEŽEVIĆ. Osnovo obrazovanje u školskoj 2023/2024. godini. *Saopćenje*. 2024, **19**(1), 14.
- DIMITRIJEVIĆ, VOJIN. *The 1974 Constitution as a Factor in the Collapse of Yugoslavia or as a Sign of Decaying Totalitarianism*. Florence : European University Institute, 1994.

- DZS. Popisi stanovništva. *Državni zavod za statistiku* [online]. 2024 [cit. 2024-03-24]. Dostupné z: <https://dzs.gov.hr/popisi-stanovnistva/421>
- EC. From 6 to 27 members. *European Commission* [online]. 2024a [cit. 2024-03-19]. Dostupné z: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/6-27-members_en
- EC. EU enlargement. *Europe Commission* [online]. 2024b [cit. 2024-03-19]. Dostupné z: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/eu-enlargement_en
- EMIRHAFIZOVIĆ, Mirza. Kad demografska zima zakuca na vrata: Denatalitet i prirodna depopulacija u Bosni i Hercegovini. *Časopis za interdisciplinarnu studiju*. 2018, 5(1), 18
- GEORGIOPOULOS, George a Lefteris PAPAMIDAS. After years of stalling, Greece oks Macedonia in NATO. *Reuters* [online]. 2019 [cit. 2024-03-19]. Dostupné z: <https://www.reuters.com/article/idUSKCN1PX27G/>
- GLENNY, Misha. *The Balkans: Nationalism, War & the Great Powers, 1804-1999*. 1. Penguin Books, 2001. ISBN 978-0140233773.
- GOSS, Steve. *Rural Development in Bosnia and Herzegovina: Myth and Reality: National Human Development Report 2013*. New York: UNDP, 2013. ISSN 2303-503X.
- GRAD BANJA LUKA. Banja Luka dobila Nacrt Strategije demografskog razvoja, dokument će biti upućen u skupštinsku proceduru. *Grad Banja Luka* [online]. 2023 [cit. 2024-01-24]. Dostupné z: <https://www.banjaluka.rs.ba/banja-luka-dobila-nacrt-strategije-demografskog-razvoja/>
- GRIDINA, Marina. Good news! Moldovans With Romanian Citizenship Will Benefit From Part of the Schengen Treaty Facilities. *Moldovalive* [online]. 2024 [cit. 2024-03-23]. Dostupné z: <https://moldovalive.md/good-news-moldovans-with-romanian-citizenship-will-benefit-from-part-of-the-schengen-treaty-facilities/>
- GÜNTER, Vladislav, Věra HONUSKOVÁ, Šárka OŠŤÁDALOVÁ a Zdeněk UHEREK. *Migrace: historie a současnost*. 1. Ostrava: Občanské sdružení PANT, 2016. ISBN 978-80-905942-9-6.
- HAZANS, Milhails. *Anketna i registrovana stopa nezaposlenosti: Zašto se one razlikuju i zašto su nam potrebne obje?* 2015.

HIGGINS, Andrew. A Land Once Emptied by War Now Faces a Peacetime Exodus. *New York Times* [online]. 2024 [cit. 2024-04-08]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/2024/02/28/world/europe/bosnia-population-emigration-birthrate.html>

HEIL, Andy. Depopulation Disaster: The Balkans And Its Creeping Demographic Crisis. *RadioFreeEurope RadioLiberty* [online]. 2020 [cit. 2024-03-18]. Dostupné z: <https://www.rferl.org/a/depopulation-disaster-the-balkans-and-its-creeping-demographic-crisis/30477952.html>

HUMAN RIGHT WATCH. *WORLD REPORT 2006: Events of 2005*. Human right Watch and Seven Stories Press, 2006. ISBN 978-1-58322-715-2.

CHATGPT. *Motivace k odchodu vs. zůstatí* [online]. 2024 [cit. 2024-03-23]. Dostupné z: <https://chat.openai.com/share/5fe135fb-4094-4e94-93a8-75eaf0b9d16d>

IBRELIC, Izet, Kadusic ALMA, Kulenovic SALIH a Smajic SABAHUDIN. *Migration Flows in Bosnia and Herzegovina After 1992*. 2006, 12.

ILO. About the ILO in Bosnia and Herzegovina. *International Labour Organization* [online]. 2023 [cit. 2024-03-13]. Dostupné z: https://www.ilo.org/budapest/countries-covered/bosnia-herzegovina/WCMS_471903/lang--en/index.htm

IMAMOVIĆ, Haris. DEMOGRAFIJA I DEMOKRATIJA: ZAŠTO PADA NATALITET U FBiH? *Analiziraj* [online]. 2017 [cit. 2024-03-23]. Dostupné z: <https://analiziraj.ba/demografija-i-demokratija-zasto-pada-natalitet-u-fbih/>

INSTITUTE FOR ECONOMICS & PEACE. *GLOBAL PEACE INDEX 2023: Measuring Peace in a Complex World*. 2023.

IQAIR. *2022 World Air Quality Report*. 2023.

JING, Zhongying a Zheng LI. The effect of population ageing on technological innovation in emerging market countries. *Technological Forecasting and Social Change*. 2024, **55**(200).

JONES, Mared Gwyn. Brussels recommends opening EU membership talks with Bosnia and Herzegovina. *Euronews* [online]. 2024a [cit. 2024-03-19]. Dostupné z:

<https://www.euronews.com/my-europe/2024/03/12/brussels-recommends-opening-eu-membership-talks-with-bosnia-and-herzegovina>

JONES, Mared Gwyn. *European Union leaders approve opening accession talks with Bosnia and Herzegovina* [online]. 2024b [cit. 2024-03-23]. Dostupné z:

<https://www.euronews.com/my-europe/2024/03/21/european-union-leaders-approve-opening-accession-talks-with-bosnia-and-herzegovina>

JONES, Mared Gwyn. Romania, Bulgaria to partially enter Schengen after striking deal with Austria. *Euronews* [online]. 2023 [cit. 2024-03-23]. Dostupné z:

<https://www.euronews.com/my-europe/2023/12/28/romania-bulgaria-to-partially-enter-schengen-after-striking-deal-with-austria>

JOSIĆ, Željka. Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine. In: *Središnji državni ured za demografiju i mlade*. 2023.

JUKIĆ, Velimir. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013, Rezultati popisa. In: *BHAS*. 2016.

KACZMARCZYK, Pavel a Marek OKÓLSKI. *International migration in central and eastern Europe - Current and future trends*. 2005, 31.

KADUSIC, ALMA a ALIJA SULJIC. Migration and Demographic Changes: The Case of Bosnia and Herzegovina. *European Journal of Geography*. 2018, 9(4), 75-86

KAJOSEVIC, Samir. Montenegro's Population Rise Linked to Influx of Foreigners, Demographers Say. *Balkan Insight* [online]. 2024 [cit. 2024-03-24]. Dostupné z: <https://balkaninsight.com/2024/01/26/montenegros-population-rise-linked-to-influx-of-foreigners-demographers-say/>

KALAN, Dariusz. Apathy Clouds Bosnia's Answer to its Toxic Air. *Balkan Insight* [online]. 2023a [cit. 2024-03-24]. Dostupné z: <https://balkaninsight.com/2023/05/01/apathy-clouds-bosnias-answer-to-its-toxic-air/>

KALAN, Dariusz. Bosnia's demographic crisis: The disappearance of Glamoc. *Balkan Insight* [online]. 2023b [cit. 2024-01-24]. Dostupné z: <https://balkaninsight.com/2023/05/04/bosnias-demographic-crisis-the-disappearance-of-glamoc/>

KANTON SARAJEVO. *Strategija demografskog razvoja kantona Sarajevo 2022-2031*. 2022.

KARAMPEKIOS, Nikolas, Lois LABRIANIDIS a Evi SACHINI. The impact of highly skilled emigrants on the origin country's innovation performance: the case of Greece. *International Journal of Manpower*. 2023, **44**(8), 19.

KARCIC, Hamza. Bosnia is Becoming Depopulated – What to do About it? *Balkan Insight* [online]. 2022 [cit. 2024-03-15]. Dostupné z: <https://balkaninsight.com/2022/11/15/bosnia-is-becoming-depopulated-what-to-do-about-it/>

KATIC, Goran. NATO Delegation Visits Bosnia Amid Secessionist Threats. *RadioFreeEurope RadioLiberty* [online]. 2024 [cit. 2024-03-19]. Dostupné z: <https://www.rferl.org/a/bosnia-nato-republika-srpska-successionist-threats/32801676.html>

KOIKKALAINEN, Saara. Borderless Europe: Seven Decades of Free Movement. *Migration Policy Institute* [online]. 2021 [cit. 2024-03-23]. Dostupné z: <https://www.migrationpolicy.org/article/borderless-europe-free-movement>

KONAKOVIĆ, Jasmina. *Saopćenje Priopćenje*. Federalni zavod za statistiku, 2024, **14**(12). ISSN 1840-3478.

KOVAČEVIĆ, Despot a Slaviša ORLOVIĆ. Depopulation and Electoral Process: Voting Abroad in Bosnia and Herzegovina, Serbia, and Montenegro. *Anali Hrvatskog Politološkog Društva*. 2022, **19**(1), 89-108

LAMPE, John R. Bosnian War European history [1992–1995]. *Britannica* [online]. [cit. 2024-03-09]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/event/Bosnian-War>

LJUBIC. Dual Citizenship between BiH and Republic of Croatia. *Ljubic Law Firm* [online]. 2024 [cit. 2024-03-23]. Dostupné z: <https://odvjetnistvo-ljubic.com/dual-citizenship-of-bih-and-the-croatia>

LOZNY, Ludomir R. *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*. Springer, 2011. ISBN 9781441982254.

MAKSIC, Adis a Gerard TOAL. Is Bosnia-Herzegovina Unsustainable? Implications for the Balkans and European Union. *Eurasian Geography and Economics*. 2011, **52**(2)

- MARKOWITZ, Fran. Census and Sensibilities in Sarajevo. *Comparative Studies in Society and History*. 2007, **49**(1), 40-73.
- MARUSIC, Sinisa Jakov. North Macedonia Census Reveals Big Drop in Population. *Balkan Insight* [online]. 2022 [cit. 2024-03-24]. Dostupné z: <https://balkaninsight.com/2022/03/30/north-macedonia-census-reveals-big-drop-in-population/>
- MCAULIFFE, Marie a Anna TRIANDAFYLLIDOU. World Migration Report 2022. *International Organization for Migration (IOM)*. 2021.
- MCP. Studenti iz Bosne i Hercegovine studiraju pod jednakim uvjetima kao slovenski studenti. *Bosna i Hercegovina* [online]. 2022 [cit. 2024-04-08]. Dostupné z: <http://www.mcp.gov.ba/Publication/Read/studenti-iz-bosne-i-hercegovine-studiraju-pod-jednakim-uvjetima-kao-slovenski-studenti?pagelId=28&lang=hr>
- MIJOVIĆ, Vladimir a Tijana POPIĆ. Prosječne mjesečne isplaćene neto plaće zaposlenih za decembar 2023. godine. *Saopćenje*. 2024, **17**(12)
- MILOJEVIĆ, Milorad. RS objavila svoj popis stanovništva: Isti samo broj nepismenih. *Radio Slobodna Evropa* [online]. 2016 [cit. 2024-03-19]. Dostupné z: <https://www.slobodnaevropa.org/a/popis-stanovnistva-rs-/28205989.html>
- MILOJEVIĆ, Milorad. BiH u 2021. godini napustio grad veličine Banjaluke. *Radio Slobodna Evropa* [online]. 2021 [cit. 2024-03-15]. Dostupné z: <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-odlazak-porodice/31629794.html>
- MILOJEVIĆ, Milorad. Popis stanovništva 'ničiji' prioritet u Bosni i Hercegovini. *Radio Slobodna Evropa* [online]. 2023 [cit. 2024-03-15]. Dostupné z: <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-popis-stanovnistva/32695654.html>
- MILUNOVIĆ, Darko. Monthly statistical review . Republika Srpska Institute of Statistics, 2024. ISSN 2490-2926.
- MIRASCIC, Goran. Current Economic Situation in Bosnia and Herzegovina. *Journal of International and Globe studies*. 2011, **3**(1), 32-46.
- MOHAPATRA, Sanket, Dilip RATHA a Ani SILWAL. Migration and Remittances *Factbook 2011*. 2. Washington, DC: The International Bank for Reconstruction and Development, 2011. ISBN 978-0-8213-8218-9.

- MOSOTI, John. Bosnia and Herzegovina's demographic troubles are real, but it's not too late to reverse course. *UNFPA Bosnia and Herzegovina* [online]. 2021 [cit. 2024-01-24]. Dostupné z: <https://ba.unfpa.org/en/news/bosnia-and-herzegovinas-demographic-troubles-are-real-its-not-too-late-reverse-course>
- MUP. *Migracijona strategija 2021-2025*. Ministarstvo Unutrašnjih Poslova, 2021.
- MUSA, SNJEŽANA, ŽELJKA ŠILJKOVIĆ a DARIO ŠAKIĆ. Geographical reflections of mine pollution in Bosnia and Herzegovina and Croatia. *Revija za geografiju*. 2017, **12**(2), 53-70.
- NATO. NATO member countries. *North Atlantic Treaty Organization* [online]. 2020 [cit. 2024-03-19]. Dostupné z: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm
- NECSUTU, Madalin. Quarter of Moldovans Now Have Romanian Passports. *Balkan Insight* [online]. 2021 [cit. 2024-03-23]. Dostupné z: <https://balkaninsight.com/2021/05/27/quarter-of-moldovans-now-have-romanian-passports/>
- NOHLEN, Dieter a Philip STÖVER. *Elections in Europe: A Data Handbook*. 1. Nomos, 2010. ISBN 9783832956097.
- NOVAK, Stjepan. Can the EU Make Member States Recognise Kosovo? In: *Croatian Yearbook of European Law and Policy*. Zagreb, 2023, s. 299-316.
- OBRIEN, James C. The Dayton Constitution of Bosnia and Herzegovina. *Framing the State in Times of Transition*. 2010, 332-349.
- ORUČ, Nermin. Emigration from the Western Balkans. *Bundeszentrale für politische Bildung* [online]. 2022 [cit. 2024-03-18]. Dostupné z: <https://www.bpb.de/themen/migration-integration/laenderprofile/english-version-country-profiles/505179/emigration-from-the-western-balkans/>
- POPIS.MK. Objaveni rezultati od Popisa 2021: Vo državama živeat 1.836.713 građani. *Popis konačno* [online]. 2022 [cit. 2024-03-24]. Dostupné z: <https://popis.mk/objaveni-prvite-obraboteni-podatoci-od-popisa-2021/>
- PURIĆ, Aldijana. Svjetski je dan izbjeglica – BiH u 10 godina napustilo 600.000 građana. *RVK* [online]. 2023 [cit. 2024-03-15]. Dostupné z: <https://www.radiovkladusa.ba/svjetski-je-dan-izbjeglica-bih-u-10-godina-napustilo-600-000-gradjana/>

REMEMBERING SREBRENICA. List of Victims. *Remembering Srebrenica* [online]. 2024a [cit. 2024-04-08]. Dostupné z: <https://srebrenica.org.uk/what-happened/list-victims>

REMEMBERING SREBRENICA. Bosnian War - A Brief Overview. *Remembering Srebrenica* [online]. 2024b [cit. 2024-04-08]. Dostupné z: <https://srebrenica.org.uk/what-happened/bosnian-war-a-brief-overview>

REPORTERS WITHOUT BORDERS. 2023 World Press Freedom Index. *Reporter sans frontières* [online]. 2023 [cit. 2024-03-11]. Dostupné z: <https://rsf.org/en/index?year=2023>

REYES, Ronny. America's lonely (male) hearts club: Record 63% of men in their 20s are single - almost double the number of women - with end of traditional masculine roles, porn and COVID blamed for stark rise. *Daily Mail* [online]. 2023 [cit. 2024-03-15]. Dostupné z: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-11781425/More-60-men-20s-single-compared-just-30-women.html>

RSE. Pad broja studenata u BiH. *Radio Slobodna Evropa Bosna i Hercegovina* [online]. 2023 [cit. 2024-03-14]. Dostupné z: <https://www.slobodnaevropa.org/a/studenti-fakulteti-bih-upis-na-fakultet/32677945.html>

RUDNICKA, J. Höhe des durchschnittlichen Nettolohns/ Nettogehalts im Monat je Arbeitnehmer in Deutschland von 1991 bis 2023. *Statista* [online]. 2024 [cit. 2024-03-14]. Dostupné z: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/370558/umfrage/monatliche-nettoloehne-und-gehaelter-je-arbeitnehmer-in-deutschland/>

SITO-SUCIC, Daria. Explainer: What is causing the political crisis in Bosnia? *Reuters* [online]. 2021 [cit. 2024-03-12]. Dostupné z: <https://www.reuters.com/world/europe/what-is-causing-political-crisis-bosnia-2021-11-03/>

SPENCER, Metta. *Separatism: Democracy and Disintegration*. 1. Rowman & Littlefield Publishers, 1998. ISBN 9780847685844.

STATISTIKA. Popis 2013 u BiH - Donji Vakuf. *Statistika* [online]. 2013 [cit. 2024-03-15]. Dostupné z: <http://www.statistika.ba/?show=12&id=10294>

STAT.RS. Previous Censuses. *Statistical Office of the Republic of Serbia* [online]. 2024 [cit. 2024-03-24]. Dostupné z: <https://www.stat.gov.rs/en-us/oblasti/popis/prethodni-popisi/>

ŠIMŮNKOVÁ, Marta. Stárnutí populace a jeho dopad na zdravotnictví. *Medical Tribune* [online]. 2019 [cit. 2024-03-23]. Dostupné z: <https://www.tribune.cz/zdravotnictvi/starnuti-populace-a-jeho-dopad-na-zdravotnictvi/>

TRANSPARENCY INTERNATIONAL. Corruption Perceptions Index. *TRANSPARENCY INTERNATIONAL* [online]. 2024 [cit. 2024-03-11]. Dostupné z: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>

TZIFAKIS, Nicolas. The Bosnian Peace Process: The Power-Sharing Approach Revisited. *Perspectives*. 2007, **15**(28), 85-101.

VENTURA, Luca. Poorest Countries in the World 2024. *Global Finance* [online]. 2024 [cit. 2024-03-10]. Dostupné z: <https://gfmag.com/data/economic-data/poorest-country-in-the-world/>

VLADIMIRSKY, LEV. With U.S. Support, Mostar Now Mine-Impact Free Nearly Three Decades After War's End. *U.S. Department of State* [online]. 2024 [cit. 2024-03-12]. Dostupné z: <https://www.state.gov/with-u-s-support-mostar-now-mine-impact-free-nearly-three-decades-after-wars-end/>

VOJIĆ, Fahrudin. Loša demografska politika vodi do kolapsa bh. sistema. *Al Jazeera* [online]. 2023 [cit. 2024-01-24]. Dostupné z: <https://balkans.aljazeera.net teme/2023/9/17/losa-demografska-politika-vodi-do-kolapsa-bh-sistema>

VRH. Sjednica Vlade: Usvojena Strategia demografske revitalizacije. *Vlada Republike Hrvatske* [online]. 2024 [cit. 2024-03-18]. Dostupné z: <https://vlada.gov.hr/vijesti/sjednica-vlade-usvojena-strategija-demografske-revitalizacije/40937>

VULLIAMY, ED. After the massacre, a homecoming. *The Guardian* [online]. 2005 [cit. 2024-03-10]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2005/apr/30/weekend.edvulliamy>

WOODWARD, Susan L. *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*. 1. Brookings Institution Press, 1993. ISBN 9780815795131.

WORLD BANK. Population, total - Bosnia a Herzegovina. *World Bank* [online]. 2024a [cit. 2024-03-08]. Dostupné z:

<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=BA>

WORLD BANK. *Fertility rate, total (births per woman) - Bosnia and Herzegovina. World Bank* [online]. 2024b [cit. 2024-03-06]. Dostupné z:

<https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?locations=BA>

WORLD BANK. Net migration - Bosna a Herzegovina. *World Bank* [online]. 2024c [cit. 2024-03-09]. Dostupné z:

<https://data.worldbank.org/indicator/SM.POP.NETM?locations=BA>

WORLD BANK. GDP per capita (current US\$) - Bosnia and Herzegovina, Croatia, Slovenia, Serbia, Kosovo, North Macedonia, Montenegro, Austria. *WORLD BANK* [online]. 2024d [cit. 2024-03-10]. Dostupné z:

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=BA-HR-SI-RS-XK-MK-ME-AT>

WORLD BANK. Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate) - Slovenia, Croatia, Serbia, Kosovo, Bosnia and Herzegovina, North Macedonia, Montenegro. *World Bank* [online]. 2024e [cit. 2024-03-12]. Dostupné z:

<https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=SI-HR-RS-XK-BA-MK-ME>

WORLD BANK. Population, total - Bosnia and Herzegovina, Serbia, Slovenia, Croatia, Montenegro, Kosovo, North Macedonia. *WORLD BANK* [online]. 2024f [cit. 2024-03-19]. Dostupné z: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=BA-RS-SI-HR-ME-XK-MK>

WORLD BANK. Population, total - Bulgaria, Bosnia and Herzegovina, Romania, Serbia, Croatia, Albania. *WORLD BANK* [online]. 2024g [cit. 2024-03-23]. Dostupné z:

<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=2022&locations=BG-BA-RO-RS-HR-AL&start=1960&view=chart>

WORLD BANK. Inflation, consumer prices (annual %) - Slovenia, Croatia, Kosovo, Serbia, North Macedonia, Montenegro. *WORLD BANK* [online]. 2024h [cit. 2024-03-23]. Dostupné z: <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?locations=SI-HR-XK-RS-MK-ME>

XHARRA, Alex a Ardita ZEQUIRI. The Collection of Data for Kosovo's Population Census Nears, with Penalties for Non-Participants. *Prishtina Insight* [online]. 2024 [cit. 2024-03-24]. Dostupné z: <https://prishtinainsight.com/the-collection-of-data-for-kosovos-population-census-nears-with-penalties-for-non-participants/>

ŽAGAR, Mitja. *Yugoslavia: What Went Wrong?: Constitutional Aspects of Yugoslav Crisis from the Perspective of Ethnic Conflict: a paper presented at the Science for Peace conference: The Lessons of Yugoslavia*. 1996.